

PRIRUČNIK ZA KREATIVNI AKTIVIZAM

Priručnik za kreativni aktivizam

Fondacija Jelena Šantić

Decembar, 2022

Sadržaj

3 Sadržaj

7 Jer aktivizam nema alternativu - *Irina Ljubić*

13 Kultura i aktivizam (kulturaktivizam) - dr Nina Mihaljinac

- 14 Šta je kulturaktivizam
- 15 Vrste i ciljevi kulturaktivizma
- 16 Akteri, uloga umetnika i organizovanje
- 19 Zamke, problemi i preporuke

21 Kako razvijamo zajednice - *Vladimir Radojičić*

- 22 Šta je zajednica?
- 22 Udruženi građani - pokretači promena u zajednici
- 24 Vrednosti i pristup u koji verujemo
- 26 Koraci u planiranju i realizovanju akcija u zajednici
- 36 Uključivanje građana u akcije u zajednici

43 Kako i zašto koristimo kreativne procese u aktivizmu - *Isidora Petrović i Mirjana Aković*

- 45 Hor
- 48 Pozorište
- 50 Biblioterapija
- 52 Savremeni cirkus
- 54 Forumovanje

57 Baviti se aktivizmom i biti dobro - *Isidora Petrović*

- 59 Kako brinuti o sebi a biti aktivan?
- 65 Kako da moj kolektiv bude otporan?
- 70 Kako zajednica može da nas podrži?

Umesto sažetka

Okosnicu rada organizacija civilnog društva, i formalnih i neformalnih, čine aktivni i udruženi građani. Njihovim angažovanjem, izlaženjem u javni prostor i animiranjem novih pristalica ideja za koje se borimo, povećavamo mogućnost da planovi i zamisli koje imamo, budu i ostvareni. Mnoge inicijative bi propale da aktivisti nisu mobilisali zajednicu na pravi način, pronašli adekvatne i kreativne načine da prenesu svoje poruke i ideje. Učestvovanjem što većeg broja sugrađana otvaramo mogućnosti za transparentan i participativan rad, veću medijsku prisutnost i nova znanja, kao što je, na primer, učenje o zajednicama u kojima živimo i njihovom istorijskom nasleđu. Publikacijom *Priručnik za kreativni aktivizam* želimo da inspirišemo i podstaknemo vaš angažman i rad u zajednicama. Prepoznajući potrebu i raznovrsne izazove s kojima se neminovno suočavaju sve inicijative, pogotovo one u začetku, publikacija *Priručnik za kreativni aktivizam* ima za cilj da vam predstavi različite koncepte rada i uputi vas u inspirativne primere inicijativa, ali i u to kako da tokom svog društvenog angažovanja brinete i o sebi (*well-being*).

Ključne reči:

**udruženi građani, kreativnost, kultura, angažovanje,
akcija, incijativa, lokalna zajednica, zajednica,
well-being, kulturaktivizam, aktivizam, promena,
mobilizacija zajednice, građani, kreativni procesi**

Jer aktivizam nema alternativu

Irina Ljubić

Moja životna filozofija je nenasilje.

Jelena Šantić (1944–2000)

Tekst Jelene Šantić *Pozdravljam sve hrabre ljudе* (1999)¹ nosi u sebi suštinu civilnog društva danas. Obraćajući se građanima i građankama na jednom od mnogobrojnih protesta tokom devedesetih godina XX veka, Jelena u svom tekstu prepoznaće važnost angažovanja građana u zajedničkom suprotstavljanju razornim državnim politikama i ratovima koji su se vodili u ime šitelja Srbije. Pored toga, ona poziva i okuplja ljudе unesrećene ratovima, inflacijom i poniženjima da se integrišu i tako ojačaju naše društvo. Danas njen stav možemo tumačiti kao neformalnu definiciju civilnog društva: *Svi mi želimo da živimo kao sav normalan svet. Borićemo se za poštovanje svake ličnosti, za kulturu koja neće biti partijska propaganda, već stvarni odraz kreativne vrednosti ljudi, za poštenu zaradu, bolje školovanje, profesionalno sudstvo i uopšte drugačiji život.*

Tada, kada se u Srbiji civilni sektor tek razvijao okupljujući pojedince spremne da se angažuju za dobrobit društva, nisu bile potrebne definicije, delovalo se *ad hoc*, prema potrebama. Ljudske vrednosti bile su devalvirane na svaki mogući način vođenjem pogubnih i nazadnih politika, podelama

i odustajanjem od civilizovanih načina rešavanja dubokih problema u društвima bivše Jugoslavije. Pojedinci okupljeni oko više građanskih inicijativa, uprkos kritikama, pretnjama, maltretiranjima, napadima a često i ignorisanju, neumorno su pokretali različite akcije i programe, organizovali diskusije, izložbe i performanse u javnim prostorima kako bi probudili javnost i okupili ljudе svih generacija i samim tim bili glasniji i uočljiviji u borbi protiv režima i nepravdi koje su se svakodnevno dešavale.

Prošlo je dvadeset dve godine otkada Jelena Šantić nije s nama. Ta priznata umetnica, balerina i mirovna aktivistkinja bila je među pionirima civilnog društva. Ona je osnivačica više udruženja građana i za sobom je ostavila neiscrpne materijale za istraživanje. Pokrenula je građanske inicijative koje će okupiti zajednicu, pogotovo kada je organizovala akcije za pomoć ljudima koji su bežali od strahota ratova devedesetih godina na Zapadnom Balkanu ili kada je pronašla načine kako graditi mostove i „prelaziti granice“ s ciljem pomirenja i normalizacije suživota različitih zajednica, prvenstveno u Pakracu (zapadna Slavonija, Hrvatska). Entuzijazam, istrajnost i snaga koje je unosila u svoj aktivistički i humanitarni rad, bili su zasnovani na umetničkom iskustvu, koje je prenela na svoje društveno delovanje. Stoga Jelena Šantić predstavlja primer aktivistkinje koja je svojim vizijama, idejama,

1 Amra Latifić, *Život bez kompromisa – za umetnosti i mir, Jelena Šantić: Eseji, zapisi i komentari*, tekst *Pozdravljam sve hrabre ljudе* (2021), Grupa 484 i Fondacija „Jelena Šantić“.

zamislima, uspela da na mnogo različitih načina pokrene građanske inicijative važne za ukazivanje na probleme srpskog društva, da mobiliše zajednicu i dodatno animira pojedince koji a priori nisu bili aktivisti. Pojedinci koji su ulazili u svet aktivizma devedesetih godina prošlog veka imali su ideju o boljem društvu i kroz delovanje gradili svoje aktivističke identitete. Zajedno su ostavili mlađim generacijama u amanet da unaprede rad civilnog društva i pripremili prostor da civilno društvo izraste u sektor koji treba da nosi nova znanja o pravima svakog čoveka, o slobodi i o vrednostima poput solidarnosti, participativnosti itd.

Aktivistička zaostavština Jelene Šantić danas obuhvata delovanje dve organizacije – Grupe 484 i Fondacije „Jelena Šantić“ – a uz njih i dva mirovna parka – u Beogradu i u Berlinu.

Pre tačno sedam godina započeli smo razvoj Fondacije „Jelena Šantić“, koja je nastala 2005. godine u okviru Grupe 484, s ciljem podrške kreativnim aktivističkim praksama kroz Nagradu „Jelena Šantić“. Danas, nakon sedam godina rada, naša fondacija predstavlja organizaciju civilnog društva s razvijenom metodologijom rada posvećenog formalnim i neformalnim udruženjima, s kojima se svakodnevno zajednički trudimo da damo doprinos demokratizaciji našeg društva. Strateško opredeljenje Fondacije „Jelena Šantić“ i u narednim godinama ostaje rad s građanima koji koriste transformativan i kreativan pristup

za rešavanje problema u lokalnim zajednicama na osnovu konkretnih potreba građana. Ovaj eksperiment, nazvan „zajedničkim energijama i komplementarnim znanjima“, u koji smo ušli otvorenog srca, zakotrljali smo idejom da ćemo podržavati one kreativne, male, nevidljive, energične, tek nikle građanske inicijative čiji je prostor delovanja skučen zbog manjka podrške, a istovremeno važan za rešavanje različitih problema u lokalnim zajednicama širom Srbije. Nastojimo da otvaramo prostor za podršku onim inicijativama koje okupljuju građane koji neće ustuknuti pred pogubnim politikama, koji nastoje da ukažu na to da se glas građana ne broji samo na izborima i koji su spremni da svoje ideje pretoče u kreativne akcije, uključujući i aktivirajući što je moguće više zainteresovanih građana i građanki za svoje ciljeve. Važna polazna osnova za rad bile su nam vrednosti koje smo definisali i principi kojima se i dalje vodimo a koji su zajedno odraz delovanja Jelene Šantić. Civilno društvo danas broji preko 30 000 udruženja građana, fondacija, zadužbina i medija, ali ih je i više ako imamo u vidu zavidan broj građana koji se okupljaju oko neformalnih grupa koje ukazuju na probleme i teme važne za život ljudi (borba protiv zagađenja i za čistije reke, za nove alternativne kulturne centre, za kulturne sadržaje u svojim sredinama, prostor za rad, prava marginalizovanih grupa itd).

Okosnicu rada organizacija civilnog društva, i formalnih i neformalnih, čine aktivni i udruženi građani. Njihovim angažovanjem, izlaženjem u

javni prostor i animiranjem novih pristalica ideja za koje se borimo, povećavamo mogućnost da planovi i zamisli koje imamo, budu i ostvareni. Mnoge inicijative bi propale da aktivisti nisu mobilisali zajednicu na pravi način, pronašli adekvatne i kreativne načine da prenesu svoje poruke i ideje. Učestvovanjem što većeg broja sugrađana otvaramo mogućnosti za transparentan i participativan rad, veću medijsku prisutnost i nova znanja, kao što je, na primer, učenje o zajednicama u kojima živimo i njihovom istorijskom nasleđu.

Kreativni procesi u okviru realizacije aktivističkih ideja predstavljaju jedan od načina kojima inicijative razvijaju bolju komunikaciju s građanima i motivišu ih za svoje programe i projekte. U Fondaciji „Jelena Šantić“ podržavamo takve načine rada i ohrabrujemo ih kroz različite programe, edukacije i mentorstva. Dosada je naša fondacija podržala preko 120 takvih inicijativa u preko 60 lokalnih zajednica i nastavljamo dalje da širimo pozitivan narativ o uticaju kreativnih i transformativnih ideja na razvoj društva u Srbiji. Prepoznajući potrebu i raznovrsne izazove s kojima se neminovno suočavaju sve inicijative, pogotovo one u začetku, publikacija *Priručnik za kreativni aktivizam* ima za cilj da vam predstavi različite koncepte rada i uputi vas u inspirativne primere inicijativa, ali i u to kako da tokom svog društvenog angažovanja brinete i o sebi (*well-being*).

Prvi deo publikacije autorke dr Nine Mihaljinac upoznaće vas s važnim pojmovima koji povezuju dve oblasti – aktivizam i kulturu. Dodatno, dr Mihaljinac nam pruža niz preporuka za delovanje u oblastima kulturaktivizma.

U drugom poglavlju vas vodimo kroz celokupan proces ostvarivanja ciljeva za koje se zalažete. Tekst pruža detaljan uvid u izgradnju i praćenje aktivnosti, dodatno definiše šta predstavlja zajednica, ko su ti pojedinci koji je čine i na čije potrebe se odgovara inicijativama. U nastavku poglavlja predstavljamo vam niz tehnika koje koriste kreativne inicijative u Srbiji s kojima Fondacija „Jelena Šantić“ kontinuirano radi na demokratizaciji društva.

Šta je to *well-being*? Kako da brinete o sebi dok se zalažete za promene zakona, borite se protiv zagađenja reka, vazduha, zemlje, protiv gondole, rušenja kulturnog nasleđa Srbije ili protiv lokalnih vlasti jer žele da vam usurpiraju prostor za rad itd? Šta je to što niste imali u vidu ili koje smernice niste dobili kada ste krenuli u svet aktivizma? Poslednje poglavlje priručnika vas upućuje u različite načine kako da sačuvate energiju i snagu, i svoju i svog tima, za dalji aktivistički rad.

Ovom publikacijom želimo da inspirišemo i podstaknemo vaš angažman i rad u zajednicama. Uprkos teškim životnim okolnostima u današnjoj Srbiji, zajedničkim angažovanjem, kroz realizaciju akcija, želimo da doprinosimo boljim uslovima za život u našem okruženju, boljim međuljudskim odnosima, izgradnji glasnijih i prodornijih mreža udruženih građana jer ih tada donosioci odluka ne mogu samo tolerisati i ignorisati, već ih moraju slušati.

U našem društvu je stalno vreme za promene, a prostor za rad je organičen zbog preovlađujućih politika i medijskog linča. Zašto čutati i biti pasivan kad imamo mogućnosti da se naš zajednički i solidarni glas čuje (ne samo na izborima)? Građanska participacija podrazumeva odgovornost svakog pojedinca!

I na kraju, hvala autorima publikacije koja je pred vama – Isidori Petrović, Nini Mihaljinac, Mirjani Aković i Vladimиру Radojičiću.

Neizmerno hvala na strpljenju i podršci Miji Vukojević i Fondu braće Rokfeler (Rockefellers Brothers Fund) jer su prepoznali važnost ove publikacije za aktiviste.

Irina Ljubić

Fondacija „Jelena Šantić“

Kultura i aktivizam (kulturaktivizam)

dr Nina Mihaljinac

Šta je kulturaktivizam

Kulturaktivizam je vrsta društvenog angažovanja koje se sprovodi u polju kulture. Povezuje dva pojma: aktivizam i kulturu. Aktivizam se definije kao planirano ponašanje pojedinaca ili grupa usmereno na postizanje društvenih ili političkih ciljeva kroz sistem direktnih akcija, kao što su direktna pomoć, štrajkovi i neposlušnost, ili indirektnih delovanja, kao što su podizanje svesti, stvaranje koalicija, vođenje kampanja, proizvodnja propagandnog materijala i stvaranje publiciteta, i uključuje sve druge inicijative koje doprinose društvenim promenama. Jedan od važnijih uslova za sprovođenje aktivizma je samoorganizovanje pojedinaca i grupa u formalne ili manje formalne grupe.

U zavisnosti od ideološke i političke pozicije u okviru koje se određuje, pojam kulture se definije na različite načine. *Šira definicija kulture* uključuje životne stilove ljudi i zajednica, jezik, načine ophođenja, vrednosne sisteme, ideje, verovanja, rituale, običaje. Ako se o uticaju kulture na ljudsku zajednicu govorи polazeći od te definicije, onda se može reći da sadržaj kulture suštinski određuje život pojedinaca, njihove međusobne odnose i njihov odnos s okruženjem. Nije isto živeti u društvu koje neguje kulturu brige, solidarnosti i podrške i društvu individualizma i materijalizma. Prema osnivačima studija kulture, npr. Stjuartu Holu (Stuart Hall), kultura je prostor interpretativne borbe. To znači da ljudi imaju moć da daju značenje

fenomenima koji ih okružuju, da konstруишу realnost, biraju društvene vrednosti, određuju šta je normalno, dobro, lepo i poželjno. Recimo, način na koji su definisani i kulturno uslovljeni koncepti rada i zaposlenja ili poslovnog uspeha, porodice, braka i ljubavi, krucijalno utiče na ljudske živote i na sreću pojedinaca. Zato borba za određene norme, običaje i zakone znači borbu za menjanje kulture.

Ta borba obično nastupa kada manje interesne grupe normalizuju ponašanja koja su suštinski ograničavajuća ili štetna i ne idu u korist društva i životne sredine. Dakle, kada govorimo o aktivizmu, ključno je pitanje ko ima moć da kreira značenja i kulturu, to jest da li tu moć imaju široki društveni slojevi (kulturna politika odozdo) ili grupe pojedinaca koji primarno štite svoje interese (kulturna politika odozgo).

Ukoliko se podje od *uže definicije kulture*, po kojoj se kultura posmatra kao kulturna baština i savremeno umetničko stvaralaštvo, onda aktivizam u kulturi podrazumeva upotrebu kulturnih i umetničkih praksi u cilju borbe za šira društvena pitanja i akcije čiji je cilj poboljšanje uslova u oblasti kulture (kulturne baštine i savremenog umetničkog stvaralaštva). U tom slučaju su u pitanju zahtevi za veća ulaganja u kulturu, za zaštitu manjinskih kultura, za zaštitu spomenika, za negovanje specifičnih, marginalizovanih kulturnih i umetničkih izraza i medija poput eksperimentalnog filma ili umetničke igre.

Vrste i ciljevi kulturaktivizma

Akcije kulturaktivizma mogu da budu masovne ili da okupljaju male grupe učesnika, kratkotrajne (*ad hoc*) ili sistemski organizovane i dugoročne i da imaju lokalni ili globalni opseg. Odvijaju se u onlajn i oflajn prostoru, mada po pravilu sve imaju onlajn dimenziju, makar u formi zapisa.

U zavisnosti od ciljeva i problema kojima se bavi, može se govoriti o političkom, ekološkom, ekonomskom i medijskom kulturaktivizmu.

Mada kulturaktivizam uvek ima političku dimenziju, u nekim akcijama su veze između političke i kulturne dimenzije vidljivije. Najjasniji primeri su umetnički performansi u javnim prostorima povodom političkih događaja (politički performans) ili umetnička dela koja se bave političkim pitanjima.

Eko-aktivizam najčešće podrazumeva više komponenti i to su: čišćenje terena i kontaminiranih površina, prikupljanje materijala od kojih se proizvode umetnički radovi, skulpture u javnom prostoru ili upotrebnii predmeti (reciklaža) i akcije podizanja svesti o klimatskim promenama i zagađenju. U poslednje vreme govori se o uvođenju zelenih pristupa i o zelenoj transforamaciji sektora kulture, kao i o cirkularnoj ekonomiji, koja podrazumeva što dužu upotrebu i reciklažu materijala. Pored brige o prirodi, eko-aktivizam se bavi i brigom o životinjama i borbot protiv mesne

industrije i bacanja hrane. Zato se u celom svetu razvilo veganstvo kao oblik otpora normalizovanom masovnom mučenju i ubijanju životinja u fabrikama mesa.

Pored toga što umetničke akcije mogu da budu aktivističke po svom sadržaju, one to mogu da budu i po svom ekonomskom, produpcionom i organizacionom modelu. Neki od najnovijih oblika društvene borbe u kulturi odnose se upravo na razvoj alternativnih ekonomskih modela u umetničkom radu. Tu se pre svega misli na umetničke kooperative ili zadruge, kojih još nema kod nas, ali koje postoje u svetu. Njihov smisao je u obezbeđivanju finansijske sigurnosti i prava na zaradu čiji deo neće odlaziti vlasnicima, i to kroz udruženi rad, zajedničko upravljanje i zajedničke

solidarne fondove. Kooperativne su nastale kao odgovor na prekarni rad i siromaštvo u kom se mnogi umetnici nalaze. Neretko umetničke kooperativne zapošljavaju i druge profile, npr. zanatlige. Kooperativne se po vlasničkoj strukturi suštinski razlikuju od klasičnih kapitalističkih korporacija jer su zaposleni u kooperativama istovremeno i vlasnici i donosioci odluka.

U ekonomski kulturaktivizam spada i socijalno preduzetništvo, koje se odnosi na realizaciju privredne delatnosti u svrhu unapređenja ekonomskog statusa ugroženih društvenih grupa. Veoma često su projekti socijalnog preduzetništva povezani s kulturom i oslanjaju se na kulturnu baštinu i/ili kreativne, stvaralačke veštine. Značajan primer društvenog preduzetništva predstavlja udruženje „Naša kuća“ u Beogradu, a ovu oblast preduzetništva istražuje i unapređuje više organizacija: Smart kolektiv, Koalicija za socijalno preduzetništvo, Klaster za socijalno preduzetništvo Vojvodine itd.

Medijski kulturaktivizam usmeren je na borbu protiv dezinformacija koje pružaju zvanični mediji, kao i na otkrivanje informacija koje su zataškane. Akcije medijskog aktivizma mogu se razvrstati u pet kategorija: kulturno komešanje (*culture jamming*), alternativno računarstvo (*alternative computing*) i haktivizam, participativno novinarstvo (*participatory journalism*), posredovana mobilizacija (*mediated mobilization*) i zajedničko znanje (*knowledge commons*). Za poslednji oblik

medijskog aktivizma posebno je bitna pojava *copyleft* pokreta i *warez* grupe (torenti).

Akteri, uloga umetnika i organizovanje

Kulturaktivističke akcije obično se sprovode u dijalogu između lokalnih zajednica ili zajednica koje su označene nekom drugom zajedničkom karakteristikom (najčešće su u pitanju manjinske grupe) i profesionalaca u kulturi, najpre umetnika. One takođe uključuju istraživače, političke aktiviste, poznate ličnosti, medije i profesionalce koji deluju u drugim oblastima poput urbanizma ili zdravstva.

Prvi korak u realizaciji kulturaktivističkih akcija je proces konsolidovanja zajednice, koja se povezuje da bi rešavala zajednički problem. To znači da je kulturaktivizam najčešće rezultat samoorganizovanja. Za samoorganizovanje je tipično formalno ili neformalno udruživanje ljudi podstaknuto željom da se reši određeni problem ili da se na njega ukaže. Formalno udruživanje podrazumeva osnivanje udruženja građana kao pravnog lica, što prevashodno omogućava pristup konkursima za finansiranje od države (npr. iz budžeta ministarstva, grada, opštine), privatnog sektora i fondacija civilnog društva. Neformalno organizovanje omogućava gerilski rad, rad s

većom autonomijom i anonimnost, to jest zaštitu identiteta aktivista, koji mogu biti meta policije i zastrašivanja. Značajan aspekt samoorganizovanog rada je kreiranje modela donošenja odluka i funkcionisanja, što podrazumeva podelu na radna tela ili grupe, savete, veća, plenum, skupštinu, i uzajamno poštovanje i poštovanje principa udruženog rada (npr. transparentnost, demokratičnost). Samoorganizovane grupe i zajednice obično deluju horizontalno (horizontalno organizovanje, deljeno vođstvo).

Nakon povezivanja zajednice radi se na definisanju ciljeva i odabiru akcije i strategije delovanja, kao i različitih (pisanih i nepisanih) procedura odlučivanja i funkcionisanja, regrutuju se novi aktivisti, identifikuju se partneri, mediji i nadležni i s njima se kontaktira, prikupljaju se resursi i novčana sredstva (ako je to potrebno) pa se onda kreće u akciju. U slučaju dugoročnih projekata izuzetno je bitno strateško planiranje.

Umetnici tu mogu imati različite uloge. Oni mogu biti inicijatori društvene akcije ili priključeni učesnici, mogu davati vidljivost društvenim akcijama svojim javnim nastupima, obraćanjima i umetničkim radom ili dokumentovati i arhivirati aktivističke procese (npr. putem dokumentarnog filma). Pored toga, ukoliko u nekoj društveno angažovanoj akciji učestvuju umetnici, nije uvek jednostavno odrediti da li je ta akcija umetnička ili neumetnička. Upravo zato angažovana umetnost

ispituje granice umetnosti i odnos umetnosti i društva.

Angažovana umetnost se često koristi kao sredstvo kulturaktivizma. To je krovni termin za različite oblike umetničkih praksi, kao što su umetnički aktivizam, rad sa zajednicom, uspostavljanje javnog prostora, participativna umetnost i građanski angažman. Govori se i o posebnim angažovanim umetničkim praksama zasnovanim na disciplinama i medijima kao što su angažovani film, angažovana poezija, angažovani plakat, forum-teatar, političko pozorište, biblioterapija, art brut, marginalna (rubna) umetnost, art-terapija, karikatura, ulična umetnost, digitalni aktivizam itd. Angažovana umetnost je suprotstavljena zamislima larppurlartizma (umetnosti radi umetnosti), pa su otud estetski i umetnički kriterijumi umetničkog delovanja podređeni političkim ili etičkim zahtevima. Iako je primarno kreiraju umetnici, angažovana umetnost se uvek realizuje u širem

kontekstu, često kao participativna umetnička praksa. Umetnici čija se umetnost smatra društveno angažovanom, iniciraju interakciju s publikom (mada mnogi čak i odbacuju koncept publike jer odbacuju i podelu na stvaraoce i nestvaraoce) ili kritički intervenišu unutar postojećih društvenih sistema kako bi pokrenuli debatu i doprineli društvenoj razmeni. Tu je proces stvaranja umetničkog dela često važniji od završenog rada jer se društveni ili politički uticaj sprovodi kroz participaciju i saradnju institucija, zajednica i pojedinaca.

Nezadovoljni zbog otuđenosti umetnika i umetničkog rada od društva i zajednice s jedne strane i izuzetno nepovoljnog finansijskog položaja samostalnih umetnika s druge, članovi Udruženja likovnih umetnika Srbije pokrenuli su niz inicijativa za razvoj i primenu modela uključivanja umetnika u društveni život. U dokumentu *Novi razvojni projekat – umetnik u lokalnoj zajednici* definisali su neke od mogućih načina na koji bi mesne zajednice dogovarale program angažovanja umetnika kao društvenih delatnika, kao što su učešće u realizaciji kapitalnih projekata lokalne zajednice (npr. razvoj ideja – u dijalogu s lokalnim stanovništvom – za realizaciju umetnosti u javnom prostoru, uređenje javnih površina, podizanje spomenika i sl.), animacija lokalne kulturne baštine i produkcije (razvoj animacionih projekata, rad sa školama i ustanovama kulture – bibliotekama, muzejima, galerijama i sl.) i rad u javnim ustanovama koje deluju u domenu zdravstvene zaštite i nege

(bolnice, domovi za nezbrinutu decu, domovi za stara lica) ili pri udruženjima koja se bave ugroženim grupama (npr. udrženja slepih i slabovidih, udruženja za podršku osobama s poteškoćama u razvoju i sl.), gde bi za korisnike i sa njima kreirali odgovarajuće sadržaje. Inicijativa ULUS-a posebno je važna jer su samostalni umetnici već vezani za svoje lokalne samouprave budući da im se iz njihovih budžeta isplaćuju socijalno i zdravstveno osiguranje.

Da bi se prepoznati društveni problemi uopšte mogli rešavati kroz kulturu, često je neophodna saradnja aktera više sektora i zbog toga su mnogi kulturaktivistički projekti u suštini interdisciplinarni. Intersektorska saradnja u kulturi podrazumeva saradnju organizacija iz različitih sektora – kulture, nauke i obrazovanja, sporta, zdravstva, socijalne zaštite, ekonomije, arhitekture. Najbolji primer bi bila art-terapija koja okuplja stručnjake iz oblasti medicine, psihologije, pedagogije, socijalnog rada, umetnosti, ali i iz neuronauka, biologije, biohemije itd. Slično je i u radu s izbeglicama ili, recimo, zatvorenicima, gde se u aktivnosti uključuju i druge državne službe (npr. civilna odbrana).

Pored samoorganizovanja i različitih oblika saradnje (saradnja zajednice s umetnicima i delatnicima u kulturi, saradnja organizacija različitih sektora i nivoa delovanja), vrlo bitan

aspekt kulturaktivističkog delovanja je međusobno uvažavanje svih aktera i interkulturni dijalog.

Interkulturni dijalog predstavlja otvorenu i dostojanstvenu razmenu mišljenja između pojedinaca i grupa različitog etničkog, kulturnog, verskog i lingvističkog porekla i nasleđa uz zajedničko razumevanje i uvažavanje. Prisutan je na svim nivoima – u okviru jednog društva, između više društava i između kontinenata. Interkulturni dijalog je razmena pogleda i stavova između različitih kultura. Za razliku od multikulturalizma, gde je fokus na očuvanju odvojenih kultura, interkulturni dijalog ima za cilj da uspostavi veze i zajedničku osnovu između različitih kultura, zajednica i ljudi, promovišući razumevanje i interakciju. U multikulturalnom svetu diverzitet se toleriše, ali se ne ceni. U interkulturnom svetu svi ljudi, nezavisno od kategorija kao što su nacija, pol i slično, imaju priliku da istovremeno afirmišu svoju kulturu i da budu uključeni u dijalog i demokratski proces s ostatkom društva. Prema definiciji Saveta Evrope, interkulturni dijalog predstavlja uvažavanje i otvorenu razmenu između pojedinaca i grupa koji pripadaju različitim kulturama, što dovodi do dubljeg razumevanja druge osobe.

Poslednjih godina pojavio se termin transkulturnost (transkulturno, transkulturnizam), koji označava prepoznavanje fluidnosti kultura i granica između kultura. Pojam opisuje situaciju u kojoj kulturni identitet neke osobe ne predstavlja običnu mešavinu različitih kultura, nego potpuno nov

kulturni fenomen nastao u procesu globalizacije. U okolnostima globalnog društva sve je više pojedinaca koji se, živeći u različitim kontekstima i svakodnevno sarađujući s pojedincima iz različitih kultura, ne poistovećuju sa specifičnim kulturnim okvirom, već stvaraju svoju kombinaciju kulturnih elemenata s kojima se identifikuju.

Zamke, problemi i preporuke

Najopštija kritika kulturaktivističkog delovanja je činjenica da građani na sebe preuzimaju odgovornost države za rešavanje određenih problema i tako je rasterećuju njenih obaveza. Zbog toga je izuzetno važno da kulturaktivističke akcije zahtevaju sistemske i trajne promene, npr. izmenu određenih zakona.

Preporuka 1: Imajte u vidu dugoročne ciljeve i radite na uvođenju sistemskih promena.

Veliki problem predstavlja prisvajanje, okupacija i kompromitacija društveno angažovanog kolektivnog rada u lične svrhe, npr. kada se u ime veće grupe neka zajednica izbore za pravo na korišćenje određenog javnog prostora, a onda ga po dobijanju inicijatori akcije prisvoje i koriste za svoje potrebe, takoreći privatizuju.

Preporuka 2: Smislite procedure koje će omogućiti pravednu raspodelu resursa i definišite mehanizme

kontrole. Procedure treba da budu fleksibilne i podložne promenama ukoliko se uoči potreba za tim.

U vezi s prostorima postoji i problem džentrifikacije, koju je, kao naučnik i teoretičar, zagovarao Ričard Florida (Richard Florida). Florida je prvo bitno propagirao davanje nekorišćenih prostora umetnicima i profesionalcima u kulturi u cilju stvaranja kreativnih delova gradova i razvoja kreativne klase. Međutim, pokazalo se da takvi procesi najčešće ne odgovaraju lokalnoj zajednici jer u tim kvartovima počinje da raste cena kvadrata, dolazi do problema velike buke i slično, pa se Florida godinama kasnije i javno izvinio zbog propagiranja ovog koncepta.

Preporuka 3: Negujte kulturu zadatka. Budite orijentisani ka realizaciji akcija, ka ispunjenju svrhe udruživanja. Nemojte da dozvolite da sukobi, neslaganja i različiti pogledi na svet utiču na obavljanje zadatka.

Kako razvijamo zajednice

Vladimir Radojičić

Šta je zajednica?

Pod pojmom zajednice podrazumevamo grupu ljudi koja deli mesto življenja, iskustvo ili interes. Pojam zajednice često koristimo kada želimo da odredimo ljudе koji žive na istoj teritoriji (grad, selo, kvart, ulica, regija, država itd.). Takođe, zajednicu čine grupe ljudi koje žive unutar datog geografskog područja a koje su različite po uzrastu, polu, nacionalnom, verskom, seksualnom ili nekom drugom obeležju. Ljudi se mogu osećati kao deo zajednice na osnovu iskustva koje dele s drugima i mogu sebe videti kao deo određene etničke zajednice, verske zajednice, LGBT zajednice, ekološke zajednice itd.

Ipak, treba imati na umu da zajednicu ne čine samo određena teritorija ili grupe ljudi same po sebi. Pojam zajednice ima široko značenje i pored teritorije obuhvata i različite aktivnosti članova zajednice, formalnih i neformalnih udruženja građana, vlasti, institucija, biznis sektora, obrazovnih institucija, sportskih klubova, medija itd.

Zajednice su važne zato što čine osnovno okruženje u kome živimo, u njima zadovoljavamo svoje potrebe, povezujemo se s drugim akterima i borimo za ostvarivanje svojih prava.

Zajednica o kojoj govorimo u ovom priručniku, oblik je demokratskog načina življenja; to je zajednica ljudi koji rade zajedno na rešavanju

problema ili zadovoljavanju svojih potreba i ostvarivanju prava. Kao građani imamo zadatak da utičemo na osnovne uslove našeg življenja i da radimo na unapređenju i razvoju svojih zajedница, vodeći se zajedničkim vrednostima i načelima koja nas povezuju.

Što su članovi zajednice aktivniji, što se više trude da prepoznaju probleme u zajednici i da aktivno rade na njihovom rešavanju, to su veće mogućnosti za razvoj zajednice. Posebno treba imati u vidu da je rad u zajednici usmeren ne samo na rešavanje problema već i na ostvarivanje potencijala koji mogu doprineti razvoju zajednica i unapređenju kvaliteta života ljudi.

Udruženi građani - pokretači promena u zajednici

Udruživanje građana je proces pomoću kog se ljudi u zajednici organizuju kako bi preduzeli rešavanje konkretnih problema i/ili koristili potencijale za dalji razvoj zajednice. U tom procesu ljudi se međusobno povezuju, utiču na institucije i sarađuju s drugim akterima u cilju rešavanja problema i razvoja zajednice.

Udruživanje građana je jedan od temeljnih elemenata za rešavanje problema i za razvoj zajednica u demokratskim društвima. Proces

udruživanja i organizovanja građana ključan je za motivisanje, jačanje kapaciteta i stvaranje mehanizama za promene u zajednici.

Pokretači promena u zajednici su udruženi građani, bilo da govorimo o formalnim udruženjima građana ili o neformalno udruženim građanima. Udruženi građani koji pokreću promene imaju dovoljno volje, znanja i hrabrosti da pokrenu svoje zajednice. Duboko verujemo da (lokalne) zajednice imaju dovoljno resursa i potencijala da postanu bolja mesta za život. Uz malu podršku aktera kao što je Fondacija „Jelena Šantić“, građani imaju moć da prepoznaјu lokalne resurse i potencijale, kao i da rade na unapređenju kvaliteta života u svojim zajednicama.

Održiva promena u zajednici dolazi odozdo i ide prema gore; nosioci održivih promena nisu vlasti, institucije ili pojedinci već udruženi građani koji deluju kroz neformalne i formalne inicijative građana. Oni su aktivniji zato što prepoznaju

probleme i/ili potencijale u svojim zajednicama koje vlasti i institucije nisu u stanju da reše.

Promene koje su nametnute, koje dolaze odozgo, od vlasti ili institucija koje koriste svoj položaj i moć da kreiraju promene ne uzimajući u obzir mišljenja, prava i potrebe ljudi u zajednici, nisu održive. Svedoci smo da nametnute promene građani ne prihvataju i da one retko zažive u praksi.

Lokalne zajednice imaju dovoljno resursa i potencijala da postanu bolja mesta za život. Fondacija „Jelena Šantić“ duboko veruje da se promene u zajednici oslanjaju na udružene građane, koji su pokratači promena. Prioritete društvenih promena u zajednicama kreiraju sami građani, koji usmeravaju svoje akcije na probleme i potrebe koji pogađaju veći broj članova zajednica.

Vrednosti i pristup u koji verujemo

Fondacija „Jelena Šantić“ lokalnu zajednicu vidi kao osnovnu društvenu jedinicu, gde se ljudi okupljaju, udružuju, razmenjuju ideje i zajedno rade na razvoju zajednica. Građani u svom delovanju koriste resurse i potencijale koje same zajednice poseduju i aktivno rade na afirmaciji i unapređenju zajednica u kojima žive. U nastavku teksta navodimo vrednosti u koje verujemo.

Negujemo solidarnost, koja je, pre svega i iznad svega, praksa a ne zamisao, više delovanje nego ideja i više stvar kolektivnog delovanja nego individualnih karakteristika. Solidarnost stoji na pola puta između politike i morala i označava vezivno tkivo zajednice.

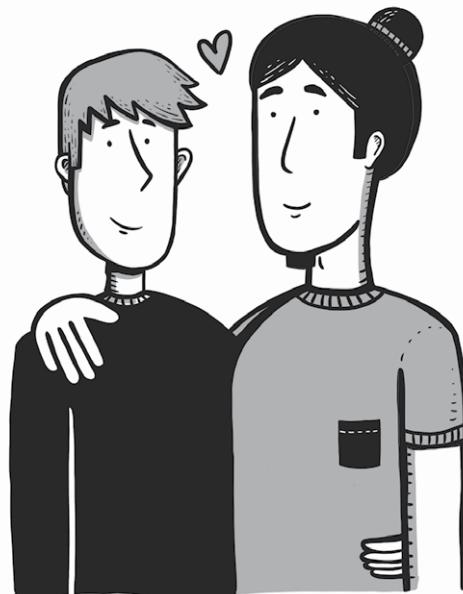
Različitost vidimo kao bogatstvo i pojedinca i društva. Verujemo da poštovanje različitosti podiže svest o sličnostima i razlikama u odnosu na sopstveni kulturni milje i promoviše prihvatanje i uvažavanje kao vrednost.

Cenimo raznolikost, a istovremeno podržavamo socijalnu koheziju. Negovanje dijaloga nam omogućava da zajedno krenemo napred, da na konstruktivan i demokratski način pridemo različitim identitetima na osnovu univerzalnih

vrednosti koje delimo i da sprečimo etničke, verske, jezičke i kulturne podele.

Podržavamo participativnost. Podstičemo sebe i druge na otkrivanje i korišćenje svojih potencijala i odgovornosti u prepoznavanju i rešavanju problema u društvu. Ohrabrujemo udruživanje građana oko promocije zajedničkih vrednosti, potreba i interesa i njihovo aktivno učešće u održivom razvoju zajednice.

Podržavamo demokratsko upravljanje, sistem rukovođenja koji se temelji na ljudskim pravima i učestvovanju građana i građanki u donošenju svih važnih odluka u zajednici. Zalažemo se za socijalnu odgovornost, za pravedno, solidarno i odgovorno upravljanje dobrima i za uravnotežene odnose

društvene moći radi zadovoljavanja osnovnih potreba različivih građana i građanki.

Podstičemo kompetentnost. Dok se stručnost odnosi na znanja, veštine i stavove, kompetentnost se odnosi na skupove ponašanja koje unosimo u posao, ulogu ili organizacioni kontekst. Verujemo da, pored stručnosti, naročito treba podsticati kompetentnost, koja za nas podrazumeva lične karakteristike i očekivana ponašanja koja vode ka uspehu.

Naš pristup i podršku udruženim građanima karakterišu sledeći elementi:

- Promena dolazi odozdo i ide ka gore (bottom-up approach). Mi primenjujemo pristup koji polazi od toga da promena dolazi odozdo i ide ka gore. Naš pristup je usmeren na podršku neformalno i formalno udruženim građanima čije aktivnosti počivaju na njihovima konkrenim potrebama.
- Podržavamo udružene građane, a ne pojedince. Polazeći od toga da promena dolazi od samih ljudi, mi pružamo podršku neformalnim i formalnim lokalnim inicijativama da artikulišu svoje ideje i da prepoznaju načine da aktivno rade na unapređenju kvaliteta života u svojim zajednicama.
- Podržavamo autentične lokalne inicijative u zajednicama. Duboko smo svesni realnosti da ljudi koji su posvećeni unapređenju svojih zajedница nisu uvek u mogućnosti da dođu do donatorskih sredstava. Mi ulažemo resurse i omogućavamo jednostavan i jednak pristup mogućnostima da

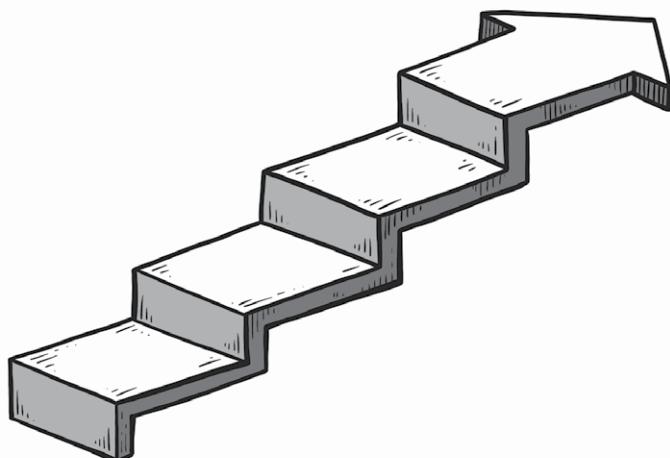
udruženi građani dođu do resursa za realizaciju svojih akcija i da rade na unapređenju svojih zajednica uz uključivanje velikog broja ljudi.

- Pomažemo ljudima da artikulišu svoje ideje. Plan akcija u zajednicama kreiraju sami građani, mi smo tu da im pomognemo i da pružimo sveobuhvatnu podršku u realizaciji ideje. Svesni smo da postojeće projektne forme favorizuju one inicijative koje pokazuju vičnost pisanju projektnih ideja i/ili se uklapaju u već postojeće donatorske ciljeve. Bitno je da inicijative koje dolaze od udruženih građana budu usmerene na unapređenje i razvoj zajednica kroz korišćenje lokalnih resursa i potencijala, a pomoći u artikulaciji projektne ideje je naš zadatak.
- Sveobuhvatna i fleksibilna podrška autentičnim udruženjima građana zasnovanim na potrebama ljudi iz zajednica. Svesni smo da samo finansijska podrška nije dovoljna da bi udruženi građani ostvarili dugoročne i održive promene u zajednici. Pored finansijskih sredstava mi pružamo i savetodovnu, mentorsku podršku i dostupni smo za pomoći udruženim građanima.
- Razvijamo građansko društvo tako da bude otvoreno za ideje i akcije građana. Građansko društvo može biti jače samo ukoliko u planiranju i realizaciju svojih aktivnosti uključuje građane. Ne trudimo se da promovišemo aktivnosti građanskog društva, već ga svojim pristupom vraćamo ljudima.

Koraci u planiranju i realizovanju akcija u zajednici

Iako svako ima svoje načine da pokrene aktivnosti u zajednici, postoje uobičajni koraci koje je potrebno primeniti u najvećem broju slučajeva, bez obzira na oblast rada ili vrstu problema koji udruženi građani pokušavaju da reše. Ti koraci uključuju:

- ▷ prepoznavanje i analizu problema u zajednici,
- ▷ postavljanje ciljeva i planiranje aktivnosti,
- ▷ resurse za realizaciju aktivnosti,
- ▷ realizaciju akcija u zajednici,
- ▷ procenu uspeha.

Prepoznavanje i analiza problema u zajednici

Polazna tačka za svaku akciju u zajednici je prepoznavanje i analiza problema. Ponekad se čini da su problemi u zajednici jasno vidljivi i da nisu potrebne dodatne analize. Iako se spontano mogu javiti ideje o akcijama koje bi doprinele rešavanju problema, neophodno je uraditi i analizu problema. Prilikom odabira teme posebno je važno analizirati šta se dešava u okruženju, u samoj zajednici, šta su dominantni problemi i potrebe članova zajednice. U procesu prepoznavanja i analize problema neophodno je dati prostor građanima da se čuje njihov glas (npr. kroz ankete, komšijske razgovore itd.). To ne znači da je moguće uključiti sve članove zajednice, ali je neophodno videti šta su dominantni problemi u zajednici, oslušnuti građane, posebno one ljudi koji su direktno pogodjeni problemom i koji žele da rade na njegovom rešavanju.

Analiza problema pomaže da se bolje i realnije sagledaju i sam problem i moguća rešenja. Analiza problema omogućava da se:

- ▷ prepoznaju realni i aktuelni problemi zajednice, a ne samo oni problemi koje udruženi građani smatraju važnim;
- ▷ od prepoznatih problema izabere jedan, koji predstavlja prioritet i koji može da motiviše i uključi većinu ljudi iz zajednice u rešavanje;

- izaberu problemi za koje postoje neophodni uslovi za rešavanje, to jest oni koji su zaista rešivi u određenom vremenskom periodu.

Posebno je važno to što tokom analize problema možemo jasnije odrediti uzrok i posledicu datog problema. Utvrđivanje uzroka problema značajno je zbog postavljanja ciljeva i planiranja aktivnosti koje će delovati na otklanjanje problema. Kako imamo ograničene resurse, bitno je da delujemo na uzroke problema, a ne na posledice. Na taj način usmeravamo naše snage na direktno gašenje požara, a ne na varnice koje nastaju iz požara.

Sagledavanje posledica nam omogućava da jasno vidimo šta se dešava ukoliko ne radimo aktivno na rešavanju uzroka problema i pomaže nam da zajednici približimo negativne strane nečinjenja po ljude i zajednicu. Na primer, ako u zajednici imamo problem zagađene lokalne reke i pomora ribe u

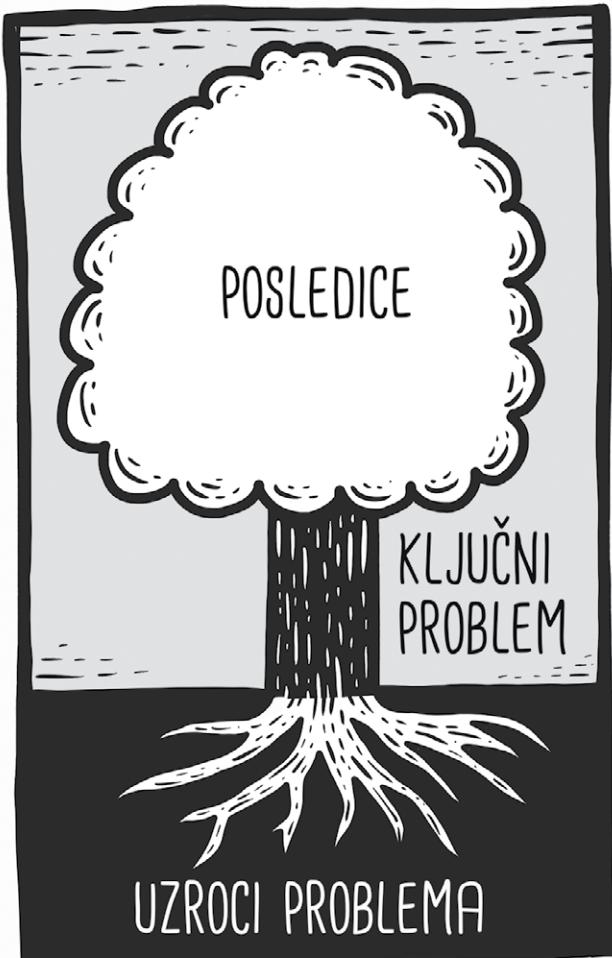
njoj, udruženi građani u zajednici mogu zajedno s ribolovcima realizovati akciju poribljavanja reke i time delovati na posledicu problema. Da bi se problem rešio na održiv način, neophodno je da udruženi građani u zajednici ispitaju tačan uzrok zagađenja lokalne reke i da rade na otklanjanju uzroka problema. Taj uzrok može biti rad lokalne fabrike boja, koja ispušta neprečišćenu otpadnu vodu direktno u reku. Udruženi građani mogu realizovati akciju kojom će uticati na nadležne institucije da primoraju lokalnu fabriku da koristi kolektor za otpadne vode. Na taj način bi realizovali aktivnosti koji bi doprinele otklanjanju zagađenja reke, koja za posledicu ima pomor ribe.

Drugi važan aspekt analize problema je procena sopstvenih kapaciteta i resursa kojima raspolažemo. Treba proceniti da li udruženi građani imaju dovoljno resursa da reše konkretni problem. Preporuka je da se u zajednici usmerimo na rešavanje problema za koje trenutno imamo kapacitete i za čije rešavanje možemo obezrediti dovoljno resursa. Pored toga, bitno je da se udruženi građani bave problemima koji su u skladu s njihovom misijom.

Tehnika „drvo problema“. Drvo problema je relativno jednostavna tehnika sveobuhvatne analize, koja identificuje ključni problem, njegove uzroke i posledice. Stablo drveta je ključni problem, a njegovo vidljivo korenje su uzroci problema. Krošnja u grafičkom prikazu predstavlja posledice ili

odgovore na pitanja – šta će se desiti ako se ništa ne bude preduzimalo na rešavanju ključnog problema. Tehnika je vizuelna, te je potrebno napraviti i kartice s uzrocima i posledicama problema. Ova tehnika nam pomaže da se jasno usmerimo na rešavanje uzroka problema, ali i da sagledamo koje će biti posledice nerešavanja problema.

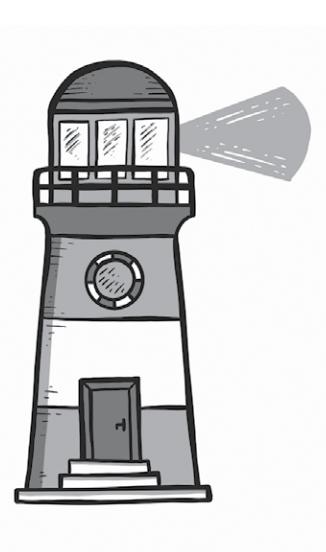

Postavljanje ciljeva i planiranje aktivnosti

Nakon što smo analizirali problem i sagledali uzorke i posledice, sledeći korak je postavljanje ciljeva i planiranje aktivnosti.

Ciljevi

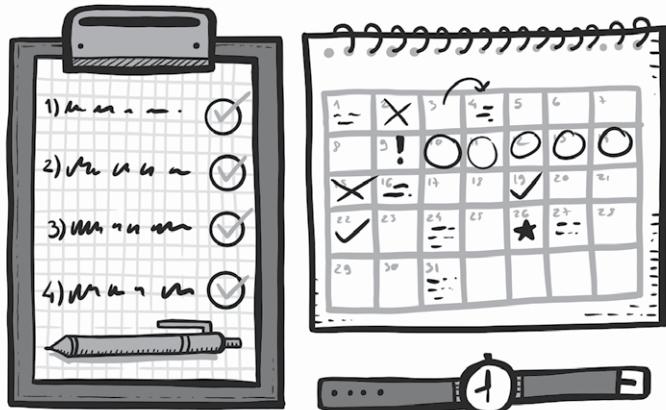
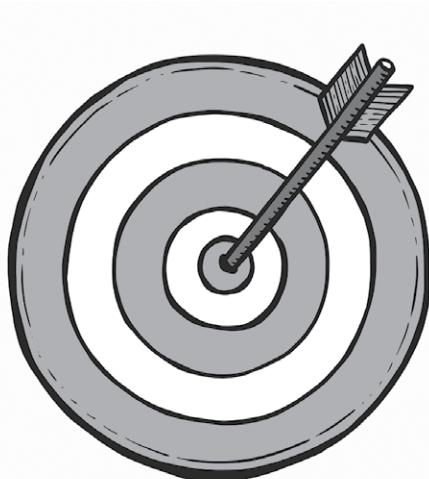
Ciljevi predstavljaju opis konkretnog rešenja za problem koji vidimo u zajednici. Cilj je ideja o rezultatu koji želite da postignete, vizija promene u odnosu na dati problem. Cilj treba da sadrži definiciju ključne promene koja će na pozitivan način rešiti

postojeći problem. Ciljevi mogu biti *dugoročni* (*opšti*) i *kratkoročni* (*specifični*).

Dugoročan (opšti) cilj opisuje društvenu promenu u vezi s određenim pitanjem koju želite da vidite u zajednici u narednih nekoliko godina. Takav cilj ćete postići kroz ostvarivanje više kratkoročnih ciljeva (npr. unapređenje politike zapošljavanja mladih na teritoriji opštine Vršac u naredne tri godine).

Kratkoročan (specifičan) cilj ili zadatak predstavlja jedan korak u okviru akcije u zajednici. Akcije mogu imati više kratkoročnih ciljeva. Postizanjem krakoročnih ciljeva postiže se napredak u ostvarivanju dugoročnog cilja (npr. udruženje *Naš svet* će u narednih godinu dana organizovati dvadeset radionica ekonomskog osnaživanja za učenike srednjih škola u Vršcu, uz učeće predstavnika Nacionalne službe za zapošljavanje).

Planiranje aktivnosti

Plan aktivnosti je skup dobro isplaniranih akcija potrebnih za ostvarenje cilja. Za svaku aktivnost je neophodno identifikovati materijalne, ljudske, tehnološke i finansijske resurse. Kada planiramo aktivnosti, neophodno je da za svaku aktivnost odredimo odgovornu osobu. Naravno da će u realizaciji svake pojedinačne aktivnosti učestovavati više osoba, ali je neophodno odrediti jednu osobu koja će biti odgovorna za pripremu i sprovođenje aktivnosti. Za realizaciju svake aktivnosti potrebno je i da navedemo rok do kog aktivnost treba da se realizuje. Posebno je važno da predvidimo načine uključivanja građana, čime ćemo omogućiti i drugim članovima zajednice da se uključe u realizaciju aktivnosti.

Prilikom planiranja aktivnosti udruženi građani mogu predvideti određene grupe aktivnosti, i to su:

- ▷ pripremne aktivnosti (npr. sastanci projektnog tima, dogovor s medijima, dogovor o prostoru za realizaciju radionica, priprema promotivnog materijala itd.),
- ▷ aktivnosti na terenu/mobilizacija zajednice (npr. ulične akcije, koncerti, radionice za mlade, tribine, kafa s komšijom itd.),
- ▷ promotivne aktivnosti (npr. kampanja na društvenim mrežama, gostovanje u medijima, podela flajera itd.). Kada planirate aktivnosti, posebno je važno da imate u vidu sledeće:
 - ▷ Aktivnosti moraju biti jasne i razumljive svima. Ukoliko svrhu i ciljeve aktivnosti ne razumeju svi članovi vašeg tima, potrebno je da aktivnosti detaljnije i jasnije isplanirate.
 - ▷ Smislite različite grupe aktivnosti usmerene na različite ciljne grupe (mladi, stari, roditelji, žene, muškarci itd.).
 - ▷ Planirajte aktivnosti u odnosu na svoje kapacitete i resurse kojima raspolažete.
 - ▷ Trudite se da uvek uključite građane.
 - ▷ Budite inovativni i kreativni u svojim akcijama.
 - ▷ Trudite se da vaše aktivnosti budu atraktivne za zajednicu ali i za medije.

Veoma je važno da budemo spremni i otvoreni za modifikaciju aktivnosti u skladu sa situacijom i

promenama na terenu. To će nekada značiti da smo neke aktivnosti promenili u odnosu na prvočitni plan, a nekada da smo smislili dodatne aktivnosti jer je potrebno brzo reagovati na situaciju u zajednici.

Na primer, udruženi građani se bave problemom porodičnog nasilja nad ženama u svojoj zajednici. Pre nekoliko dana se desio slučaj femicida (ubistva žene) od strane partnera, koji je imao sudsku zabranu prilaska žrtvi zbog ranijeg porodičnog nasilja. Iako to nije bilo u planu, tim udruženih građana će hitno reagovati i organizovati protest s konferencijom za medije kako bi se ukazalo na propuste u sistemu zaštite žena žrtava nasilja.

Resursi za realizaciju aktivnosti

Nakon postavljanja ciljeva i planiranja akcija u zajednici potrebno je ispitati koja sredstva i resursi su potrebni da bi se akcije u zajednici realizovale. Resursi koji su nam potrebni, ogledalo su aktivnosti. Bitno je da razlikujemo više načina kako se do resursa može doći, to jest kako ih možemo mapirati. Postoje dve vrste resursa: *resursi od donatorske zajednice i resursi u zajednici*.

Resursi donatora

Udruženi građani imaju priliku da novčana sredstva ali i druge resurse za realizaciju svojih akcija obezbede od donatorske zajednice. Uobičajno

je da se udruženi građani javе na javni konkurs, koji može biti tematski, i tom prilikom popune aplikaciju, u okviru koje jasno obrazlože problem kojim se bave, navedu ciljeve i plan aktivnosti i potrebne resurse za realizaciju aktivnosti. Donatorska podrška nije usmerena samo na novčane resurse; donatori često obezbeđuju i edukativnu, mentorsku i druge oblike podrške. Treba naglasiti da donatori pored konkursa za podršku određenim temama u zajednici mogu imati i konkurse usmerene na institucionalnu podršku razvoja i usavršavanja tima, kao i na obezbeđivanje održivosti udruženja građana. Pored donatora koji dolaze iz inostranstva, postoji veći broj domaćih fondacija koje obezbeđuju podršku za udružene građane (Fondacija „Jelena Šantić“, Trag fondacija itd.).

Resursi u zajednici

Pored obezbeđivanja resursa od donatorske zajednice, veoma je važno prepoznati i proceniti i resurse koji postoje u samoj zajednici i koji su dostupni pokretačima promena, to jest udruženim građanima.

Mapiranje resursa u zajednici polazi od pretpostavke da nam nisu uvek potrebni novčani resursi za realizaciju aktivnosti, već da u zajednici postoji dovoljno resursa i potencijala za realizaciju akcija. Članovi zajednice mogu resursima koje poseduju, bez obzira na svoju starosnu dob, pol, nacionalnu i versku pripadnost i obrazovanje, doprineti rešavanju problema i razvoju zajednice.

Udruženi građani mogu bolje iskoristiti resurse u zajednici ako ih prvo popišu a zatim analaziraju i odrede ko im može pomoći da ih najbolje iskoriste za promenu za koju se zalažu.

Ljudski resursi. Građani koji žive u zajednicama poseduju različita znanja, veštine i sredstva potrebne udruženim građanima za realizaciju aktivnosti. Neophodno je da pre svega mapiramo grupe i pojedince u zajednici koji imaju neophodne veštine i znanja (npr. pravnike, dizajnere, IT stručnjake itd.). Potrebno je da ustanovimo i najbolji način korišćenja tih resursa za razvoj zajednice i rešavanje problema. Pored informacija o znanjima i veštinama, potrebno je prikupiti i informacije o tome da li su osobe aktivne u radu u zajednici, koje teme ih posebno zanimaju itd. Važno je doći i do kontakt podataka osoba koje su nam potrebne za realizaciju aktivnosti.

Resursi drugih aktera. Često drugi akteri mogu posedovati resurse koji su nam neophodni za realizaciju aktivnosti. Druga udruženja građana i neformalne grupe često imaju prostore u kojima je moguće realizovati manje aktivnosti (npr. sastanke tima), volontere, koji mogu biti važan resurs za realizaciju akcija u zajednici, baze podataka ili tehnološke resurse (kompjuteri, štampači, nalog na Zoom platformi itd.). Poslovni sektor i ustanove imaju značajne resurse, kao što su prostor, stručno znanje, oprema i novac, koji mogu biti značajni za realizaciju akcija u zajednici. Veoma je bitno graditi partnerske odnose u zajednici, posebno s drugim udruženjima i neformalnim grupama.

Okruženje kao resurs. Javni prostori i prirodno okruženje mogu biti značajan resurs za realizaciju akcija u zajednici. Parkovi, trgovи, obale reka i ulice mogu se dobro iskoristiti kao prostor za realizaciju raznih vrsta aktivnosti (sastanaka, tribina, komšijskih razgovora, postavljanja štandova itd.). Korišćenjem okruženja kao resursa mogu se smanjiti troškovi i realizovati aktivnosti koje će biti originalne i pristupačne većem broju ljudi.

Posebno je važno naglasiti da pored navedenih resursa udruženi građani mogu koristiti i kampanje za prikupljanje novčanih sredstava direktno od zajednice, pojedinaca i pravnih lica. Kampanje možete realizovati samostalno u zajednici ili koristiti neke od postojećih platformi (npr. www.donacija.rs), koje će vam obezrediti i stručnu podršku u prikupljanju sredstava.

Primer akcije koja je koristila isključivo resurse u zajednici

SOLIDARNA AKCIJA „DEDA MRAZ I BOŽIĆ BATA NA TOČKOVIMA“

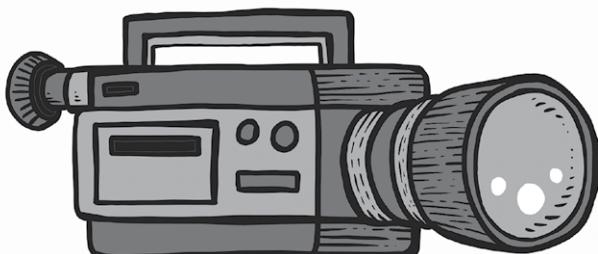
Tokom 2020. godine, nakon podrške koju je pružila Fondacija „Jelena Šantić“, organizovan je i opremljen prostor Alternativnog kulturnog centra „Poligon“ u Kosjeriću. AKC „Poligon“ je zamišljen kao samoodrživi prostor, mesto okupljanja i platforma angažovane kulture i usmeren na kreiranje društvenih promena i razvoj zajednice. Jedna od prvih javnih aktivnosti u prostoru AKC „Poligon“ realizovana je krajem 2020. i početkom 2021. godine. Saradnja i udruživanje resursa više lokalnih udruženja – UG StartHub, AMK „Džiponje“ i UG „K-Town Group“ – imali su za cilj podršku deci iz ruralnih područja opštine Kosjerić. Iz razgovora s meštanima iz ruranih delova opštine aktivisti su saznali da u selima postoji veliki broj dece koja su slabijeg materijalnog stanja i koja nemaju mogućnost da dobiju novogodišnje paketiće. Inicijalni plan akcije je bio da se nabavi i, budući da je konfiguracija terena takva da je sneg tokom zime veliki i da putevi do kuća meštana nisu prohodni, džipovima distribuira pedeset paketića za decu predškolskog i mlađeg osnovnoškolskog uzrasta, kao i za porodice s troje i više dece. U okviru ove kampanje, u prostorijama AKC „Poligon“ aktivisti i aktivistkinje više udruženja su skupljali paketiće koje su donosili građani Kosjerića. U pitanju su bile nove ili očuvane knjige, igračke, školski pribor, a građani su mogli da doniraju i slatkiše. Pored toga, u okviru kampanje je bila ostavljena i mogućnost da građani i privredni subjekti doniraju i novčana sredstava za kupovinu paketića za decu sa seoskih područja opštine. Mnogobrojni građani i firme su donirali paketiće i novac. Ukupno je prikupljeno resursa za 121 paketić približne vrednosti 1.400,00 dinara po paketiću. Ukupna vrednost svih paketića je bila 169.400,00 dinara. Građani, privrednici i firme donirali su u novcu 121.020,00 dinara, dok je vrednost donacija u vidu igračaka, školskog pribora, knjiga i slatkiša procenjena na 48.300,00 dinara. Volonteri su spakovali pojedinačne paketiće, uz čestitku koju je nacrtala i napisala jedna šestogodišnja devojčica. Uz pomoć članova AMK „Džiponje“, koji su bili obučeni kao Deda Mrazovi, ukupno 121 paketić je donesen na kućne adrese dece u dvanaest sela – Seča Reka, Zarići, Tmuša, Pološnice, Varda, Makovište, Godečevo, Plosku, Ruda Bukva, Jakalj, Divčevića, Galovića – kao i porodicama s troje i više dece s teritorije Kosjerića.

Posebno treba istaći da je celokupan sadržaj paketića (knjige, školski pribor, igračke, slatkiši) bio kupljen od dobavljača u Kosjeriću po sniženim cenama i da su svi resusi nabavljeni u zajednici. Takođe, prvobitno je bilo planirano da se akcija nazove „Deda Mraz na točkovima“, ali je zbog tradicionalnog dela zajednice u naziv dodat i Božić Bata kako bi u akciju bio uključen veći broj članova zajednice. Ista akcija je ponovljena i 2022. godine s još većim uspehom.

4.4. Realizacija akcija u zajednici

Realizacijom akcija u zajednici udruženi građani sprovode u delo plan aktivnosti koji su ranije pripremili i teže postizanju postavljenih ciljeva. Ukoliko je problem dobro analiziran i ukoliko su ciljevi i plan aktivnosti dobro postavljeni, realizacija akcija u zajednici će biti prijatna za čitav tim. Aktivnosti treba da se sprovode u pozitivnoj i prijatnoj atmosferi i bez trzavica među članovima tima koji ih realizuje. Bitno je da se članovi tima drže jasne podele zaduženja, ali i da se međusobno pomažu ukoliko imaju problema u realizaciji aktivnosti. Veoma je važno da iskažemo zahvalnost svim osobama koje doprinose realizaciji aktivnosti – i članovima tima i građanima koji učestvuju u akcijama. Nije samo bitno stići do cilja, bitan je i način kako cilj postižemo.

Tokom realizacije aktivnosti neophodno je obezbediti dobru razmenu informacija među članovima tima i posebno treba pratiti šta se dešava u okruženju. Takođe, treba biti spremjan za brzu reakciju u slučaju da stvari ne idu po planu ili ako je potrebno realizovati nove aktivnosti u skladu sa spoljašnjim okolnostima.

Tokom realizacije akcija treba imati u vidu sledeće:

- ▶ Jačanje tima. Tokom realizacije akcija udruženi građani će jačati svoj tim i kroz učešće postojećih članova tima i kroz uključivanje novih osoba u tim. Tim će nakon projekta biti spremjan za nove izazove i delovanje u zajednici.
- ▶ Pronalaženje saradnika i partnera. U realizaciji aktivnosti trudimo se da pronađemo saradnike i partnere, koji mogu biti pojedinci ili grupe. Na primer, ukoliko se aktivnosti realizuju u seoskoj zajednici, bitno je da uključimo meštane koji će nam pomoći u organizovanju tribine ili zbora građana.
- ▶ Rad na mobilizaciji zajednice/uključivanju građana i građanki. Uvek se trudimo da u naše aktivnosti uključimo druge članove zajednice, posebno osobe koje su direktno pogodjene problemom. Na primer, ukoliko se bavite temom obezbeđivanja besplatnih vrtića za decu samohranih majki, postaraćete se da one učestvuju na okruglim stolovima i javnim događajima. Aktivno učešće stanovništva u akcijama je važno zato što na taj način udruženi građani dobijaju na kredibilitetu u zajednici i istovremeno osnažuju ugrožene grupe pogodjene određenim problemom da se bore za svoja prava.
- ▶ Promocija/saradnja s medijima. Tokom realizacije aktivnosti neophodno je obezbediti promociju kako bi informacije o aktivnostima stigle do šireg kruga ljudi. U tome su naročito korisne društvene mreže. Medijima treba slati izveštaje o

svakoj realizovanoj aktivnosti, čak i ako novinari nisu bili prisutni.

► Saradnja s drugim akterima u zajednici.
Obezbeđivanje saradnje s drugim akterima u zajednici može znatno olakšati postizanje cilja. Na primer, ukoliko se bavite unapređenjem položaja osoba s invaliditetom, važno je da na okruglom stolu koji organizujete, govori osoba iz opštine koja se bavi socijalnim pitanjima. Na taj način nadležne institucije će iz prve ruke saznati za problem kojim se bavite i za rešenja koje predlažete.

Tokom realizacije aktivnosti konstantno sprovodite monitoring, to jest praćanje aktivnosti. Budite spremni da ukoliko se okolnosti promene ili aktivnosti ne ispunjavaju planiranu svrhu, brzo reagujete i modifikujete svoje aktivnosti.

4.5. Procena uspeha

Nakon realizacije aktivnosti u zajednici neophodno je da napravimo procenu uspeha kako bismo mogli da analiziramo:

- da li smo postigli očekivanu promenu u zajednici;
- koje rezultate smo postigli u zajednici;
- koje aktivnosti smo realizovali dobro;
- šta smo mogli drugačije da uradimo;
- šta su bili neočekivani rezultati naših aktivnosti.

Da bi aktivnosti mogle da se prate i da se njihovi efekti ocenjuju, potrebno je da se unapred odrede pokazatelji u odnosu na koje će se meriti da li je akcija uspešna i da li je došlo do očekivane promene u zajednici. Za svaku planiranu aktivnost potrebno je postaviti bar jedan pokazatelj uspešnosti, koji treba da bude merljiv. Na primer,

ukoliko organizujemo tribinu o pravima mladih, jedan od pokazatelja će biti broj mladih koji su učestvovali na tribini.

Pored definisanja pokazatelja potrebno je pripremiti način kojim ćemo dolaziti do podataka. Često je do podataka jednostavno

doći jer su podaci lako dostupni ili uočljivi (npr. broj osoba na javnom skupu, broj FB postova o akciji itd.). Ipak, nekada je teže doći do podataka i meriti uspešnost akcija u zajednici. Na primer, ukoliko želimo da merimo promenu stavova ljudi o osobama s inavliditetom, treba dobro razmisliti o tome šta su pokazatelji koji mogu ukazati na promenu stava zajednice.

Procena i analiza uspeha će nam poslužiti da bolje sagledamo naše jake i slabe strane i da radimo na njihovom unapređenju za buduće aktivnosti u zajednici. Posebno je važno da uspehe naših akcija podelimo sa zajednicom jer na taj način gradimo poverenje i osnažujemo ljudе u uverenju da su promene moguće.

uspeha. Bitno je uključiti građane u sve faze delovanja, od prepoznavanje problema, preko postavke ciljeva, do realizacije akcija.

Da bi se građani uključili u akcije koje se realizuju u zajednici, potrebno je da budu informisani o temi ili problemu kojim se bavimo i da razumeju njihovu važnost. Uobičajna zabluda aktivista je da je tema kojom se bavimo poznata čitavoj zajednici. Građani često ne znaju dovoljno o problemima koji su očigledni i potrebno je uložiti vreme, kao i druge resurse, u informisanje ljudi. Ukoliko očekujemo da se ljudi priključe našim akcijama, oni moraju razumeti problem kojim se bavimo, zašto je njegovo rešavanje važno, kao i da je dati problem moguće rešiti. Kada govorimo o problemu u zajednici, važno je da jasno artikulišemo i rešenje. Ukoliko ne ponudimo rešenje za problem, građani neće biti spremni da se uključe jer neće razumeti šta treba da urade da bi problem bio rešen.

Da bi se građani uključili u aktivnosti u zajednici, važno je da imaju poverenje u pokretače aktivnosti. Bitno je razumeti da se poverenje gradi postepeno i da ga je teško steći, a lako izgubiti. Građani će steći poverenje u one udružene građane koji se bave problemima važnim za zajednicu, koji su istrajni i koji vode akcije do njihovog rešenja.

Preduslov za uključivanje građana su znanje o građanskim pravima, poštovanje ljudskih prava i poštovanje različitosti.

Uključivanje građana u akcije u zajednici

Akcije u zajednici se pokreću zbog poboljšanja kvaliteta života građana u zajednici i zbog toga je uključivanje građana u aktivnosti preduslov

Izazovi u uključivanju građana u akcije u zajednici

Treba da budemo svesni izazova u uključivanju građana i da naše aktivnosti planiramo tako da otklonimo glavne prepreke za uključivanje građana.

Najčešći izazovi u uključivanju građana su:

- ▶ nedovoljna informisanost,
- ▶ nezainteresovanost,
- ▶ apatija,
- ▶ neverovanje građana u mogućnost promene,
- ▶ neverovanje u sopstvene mogućnosti i u sopstvenu moć.

Šta pokreće građane u zajednici?

Treba imati u vidu šta tačno pokreće građane.

Prema dostupnim istraživanjima, između 25 i 30 procenata građana je spremno da se aktivira zarad promena u lokalnoj zajednici. Građane na aktivnost pokreću:

- ▶ Problemi u zajednici. Ljudi žele da se priključe akcijama za rešavanje problema ako znaju i razumeju problem kojim se udruženi građani bave. Na primer, deo građana će se priključiti čišćenju parkova zato što ih pokreće briga za životnu sredinu.

▶ Briga za druge. Iako su suočeni sa svojim životnim izazovima i problemima, ljudi imaju potrebu da pomognu drugima. Ukoliko im udruženi građani jasno objasne svrhu i koristi koji će imati oni koji su pogodjeni problemom, građani u zajednici će biti spremni da se aktiviraju i uključe u akcije.

▶ Lični motivi. Na uključivanje u rad na promenama u zajednici ljudi pokreću i lični motivi. Na primer, ljudi koji imaju osobe s invaliditetom u svojoj bližoj okolini jasnije će razumeti važnost aktivnosti usmerenih na poboljšanje položaja osoba s invaliditetom i biće spremniji da se u te aktivnosti uključe.

▶ Pripadnost zajednici. Ljudi vole da pripadaju zajednici, da budu deo tima. Veoma je bitno da akcije budu isplanirane tako da ljudi oseća da su deo zajednice koja pokreće promene. Naziv, brending i simbol akcije koju pokrećete treba da budu takvi da navedu ljudi da žele da budu deo vaše zajednice.

▶ Osećaj da nešto možemo promeniti. Neophodno je da aktivnosti kojima se bavimo, vode do rešenja. Bitno je da realno sagledamo teme u zajednici

kojima ćemo se baviti i da odaberemo one za koje možemo ponuditi konkretno i izgledno rešenje. Takođe je važno da kada neki problem rešimo, taj uspeh podelimo s građanima u zajednici jer ljudi vole da budu deo zajednice koja postiže promene.

Kada želimo da uključimo građane u naše akcije, treba da imamo u vidu svaki od navedenih aspekata, a ne da radimo samo na nekima od njih.

Koraci u uključivanju građana

Kada radimo na uključivanju građana u akcije u zajednici, treba da imamo u vidu ključne korake u tom procesu.

INFORMIŠI
▼
MOTIVIŠI
▼
MOBILIŠI
▼
POKRENI NA AKCIJU

1. Informisanje

Informisanje omogućava da građani dobiju adekvatne podatke o problemu ili temi kojima se bavimo, podstiče razumevanje važnosti teme i značaja rešavanja problema. Iako često polazimo

od prepostavke da su problemi ili teme kojima se bavimo u zajednici poznati svima, realnost je drugačija. Građani su često suočeni s ličnim izazovima i nemaju vremena da se dublje upoznaju s problemima i ključnim potrebama u zajednici. Neophodno je da uložimo vreme i resurse u informisanje građana, posebno onih kategorija koje su direktno pogodjene problemom. Informisanje je preduslov građanskog aktivizma i osnova za sve druge oblike građanskog učešća.

2. Motivisanje

Kada su ljudi dovoljno informisani o problemu kojim se bavimo, neophodno je da ih motivišemo da se uključe u rešavanje tog problema u zajednici. Motivacija ljudi za rešavanje problema može biti raznolika: problem u zajednici, briga za druge, lični motivi, pripadnost zajednici itd. Najveći motivator za građane je osećaj da nešto mogu da promene. Važno je da ljude uverimo da je problem rešiv i da je moć za rešavanje problema u njihovim rukama.

Ne treba nijednog trenutka zaboraviti da u svakoj zajednici jedina izvorna moć pripada građanima.

3. Mobilisanje (uključivanje)

Kada su građani informisani i kada imaju osećaj da u svojoj zajednici nešto mogu da promene, sledeći korak je da ih uključimo u aktivnosti u zajednici. Uključivanje građana je ključno u svim fazama – od prepoznavanja i analize problema i potreba u zajednici preko učešća u odabiru adekvatnih rešenja do realizacije akcija.

4. Pozivanje na akciju

Da bi se uključili u aktivnosti, ljudi moraju jasno znati kako to da učine. Ukoliko vam je bitno da se ljudi uključe u ulične akcije, bitno je da ih pozovete da dođu u tačno određeno vreme na jasno određeno mestu i s jasnom svrhom. Udruženi građani u zajednici često pozivaju na podršku a da ne navedu jasno način podrške, pa ljudi ne znaju šta treba da urade kako bi podržali akciju. Uvek jasno navedite šta svaki član zajednice može da uradi da bi problem kojim se bavite, mogao da bude rešen. Nekada ćete od ljudi tražiti da potpišu peticiju koja će biti upućena donosiocima odluka u zajednici, nekada je bitno da se pojave na protestu

kako biste pokazali da postoji kritična masa koja se protivi zatvaranju doma kulture u vašoj sredini itd. Uvek budite kristalno jasni i dobro isplanirajte načine uključivanja građana u rešavanje problema u zajednici.

Faktori za odabir načina uključivanja građana

Načini uključivanja građana u aktivnosti u zajednici mogu biti raznoliki. Uvek treba imati u vidu da ne postoji sveobuhvatna i precizna lista načina za uključivanje građana i da odlučujuću ulogu ima kreativnost udruženih građana.

Nekada ćete organizovati javne skupove, ulične i gerila akcije u zajednici da biste informisali ljudе o problemu koji je neophodno rešiti. Možda ćete organizovati kafe s komšijama jer vam je bitno da detaljnije ispitate problem i da saznate stavove ljudi o određenim temama u vašem kvartu ili selu. Ukoliko vam je cilj da utičete na određene donosioce odluka da usvoje javne politike na teritoriji vaše lokalne zajednice, izvesno je da ćete organizovati tribine, okrugle stolove, fleš mobove ili ćete organizovati slanje pisama i poziva institucijama u ime građana. Ukoliko imate za cilj povećanje broja kulturnih sadržaja u zajednici, verovatno ćete organizovati radionice, koncerte, performanse u javnom prostoru, javne razgovore s građanima itd. Vaše aktivnosti mogu biti usmerene i na digitalni aktivizam (objavljivanje haštagova,

peticija, mimova na društvenim mrežama itd.). U nekim slučajevima bićete prinuđeni da organizujete i proteste, blokade ili bojkot određenih proizvoda kako biste ukazali na hitnost rešavanja problema u zajednici. Često ćete organizovati i javne akcije, koje će istovremeno doneti korist zajednici (čišćenje parkova, farbanje dečjih igrališta, sređivanje korita reka itd.) i poslati poruku o važnosti teme kojom se bavite (npr. unapređenje položaja mladih u vašoj zajednici).

Iako ne postoji konačna lista načina za uključivanje građana, imajte na umu sledeće ključne faktore:

► Kontekst (pre svega zajednica u kojoj delujemo). Kada biramo načine uključivanja građana, pre svega treba da imamo u vidu kontekst, to jest zajednicu u kojoj delujemo. Neće biti isti načini uključivanja ljudi u seoskim i u urbanim zajednicama. U seoskim zajednicama ćemo više koristiti načine koji su prilagođeni životu i radu na selu, kao što su kafa s komšijom ili zbor građana, a manje tehnikе kao što su okrugli sto,

ulična akcija itd. Takođe treba uzeti u obzir i koliko je zajednica u kojoj delujemo, otvorena ili konzervativna. U tradicionalnim zajednicama nećemo koristiti načine koji su otvoreniji jer nam se može desiti da umesto da se aktiviraju u vezi s temom, pripadnici zajednice više pažnje posvete našim načinima aktiviranja ljudi.

► Problem kojim se bavimo. Odabir načina uključivanja građana će zavisiti od problema kojim se bavimo i od cilja koji želimo da postignemo. Ukoliko se bavimo temama koje imaju za cilj da ožive kulturne sadržaje u zajednici, koristićemo načine koji su prilagođeni tim temama (kreativne radionice za mlade, foto-konkurs usmeren na prikaz znamenitih kulturnih lokacija u našoj zajednici itd.).

► Koje građane želimo da uključimo. Načini uključivanja neće biti isti za mlade i za stare, za ljude iz urbanih sredina i one iz ruralnih, ako želimo da uključimo osobe s invaliditetom, načini će biti prilagođeni njima itd. Bitno je naglasiti da

udruženi građani mogu u svoje akcije uključiti raznoliku populaciju, ali će smisliti specifične načine uključivanja ljudi prilagođene ciljnoj publici koju žele da aktiviraju (npr. druženje u gradskom parku za starije sugrađane, muzički događaji za mlade, kviz znanja za učenike škola itd.).

► **Šta tačno želimo da postignemo uključivanjem građana.** Neće biti isti načini uključivanja građana ako želimo da utičemo na javne politike ili ako želimo da kreiramo kulturne događaje u zajednici. Na primer, ukoliko želimo da utičemo da se iz lokalnog budžeta izdvoje sredstva za kulturne sadržaje za mlade, naše tehnike uključivanja građana će biti usmerene na ubedivanje odbornika da u lokalnom budžetu opredeli sredstva za kulturu. Možemo predvideti peticije, kulturne javne akcije mladih ispred lokalnog parlamenta i druge akcije koje treba da ubede donosioce odluka u važnost odobravanja sredstava. S druge strane, ukoliko je cilj naše akcije da kreiramo više kulturnih sadržaja u zajednici, planiraćemo razne aktivnosti koje će imati za cilj da se građani uključe u kreiranje kulturnih sadržaja (pesničke večeri, muzički dogadjaji za omladinske lokalne bendove itd.).

► Kapaciteti i resursi kojima raspolažemo. Kada planiramo da uključimo građane, posebno moramo imati u vidu kapacitete i resurse kojima raspolažemo. Važno je da budemo svesni koliko ljudi imamo u timu, kolika je njihova raspoloživost za rad na akcijama u zajednici i posebno koje veštine poseduju. Ukoliko planiramo

da organizujemo dve ulične akcije nedeljeno, treba da realno procenimo da li u svom timu imamo osobe koje znaju i mogu da se dva puta svake nedelje bave logistikom, sadržajem uličnih akcija, komunikacijom s medijima itd. Ukoliko te resurse nemamo, treba razmisliti o tome da organizujemo jednu uličnu akciju mesečno jer za to možda imamo dovoljno internih kapaciteta. Važno je da organizujemo aktivnosti za koje imamo resurse. Teško da ćemo moći da napravimo muzički festival u zajednici ukoliko nemamo novac za iznajmljivanje bine i ozvučenja, za plaćanje bendova i osoba koje će raditi muzičku logistiku itd., ali možda imamo dovoljno resursa da napravimo piknik u parku, gde će nastupiti lokalni akustični bend bez ozvučenja.

bibliografija:

Lidija Pavić-Rogašić, Priručnik za uspješno organiziranje lokalne zajednice, Odraz-Održivi razvoj zajednice. Zagreb 2021

Tanja Ignjatović, Pokrenimo zajednice 1:priručnik za aktivno učešće u razvoju lokalnih zajednica. BCIF, Beograd 2005

Vladimir Radojičić i Ivana Rašković, Pokrenimo zajednice 3: Građenje partnerstava i prikupljanje sredstava u lokalnim zajednicama, BCIF, Beograd 2006

Kako i zašto koristimo kreativne procese u aktivizmu

Isidora Petrović i Mirjana Aković

U aktivističkom okruženju u Srbiji postoji na desetine neprofitnih inicijativa koje, koristeći kreativne procese, transformišu pojedince s kojima rade, ali i čitave zajednice. Pristup koji biraju, omogućava im da dođu do ljudi koji žive u najrazličitim životnim okolnostima i imaju najrazličita lična svojstva, a onda da te ljude povežu. Bilo da se bave savremenim cirkusom, biblioterapijom ili angažovanim pozorištem, svi su na istom zadatku – da društvo u celini učine inkluzivnijim i demokratičnijim.

Ljudi koji su pokretači zajednica najčešće su započeli svoj aktivistički rad jer su, upoznavši tehnike koje danas koriste, i sami iskusili promenu. U društvu u kom vrlo često ne znamo ni imena komšija na našem spratu u zgradu, ti pojedinci su se odlučili da deluju suprotno dominantnim tendencijama – atomizovanosti društva i samodovoljnosti pojedinca.

Kreativne procese možemo definisati kao cikluse grupnog rada u kojima tim koristi različite alate iz oblasti umetnosti i kulture za rešavanje konkretnih problema u lokalnim zajednicama. Umetnost razumemo u najširem smislu – kao bilo koji oblik kreativnog izražavanja koji omogućava da napravimo otklon od svog iskustva i stavova i sagledamo širu sliku, a zatim i načinimo korake ka promeni (više o ovoj temi pogledati u tekstu Nine Mihaljinac u priručniku). Ovakva promena perspektive dovodi u pitanje društvene norme u koje smo uronjeni i daje nam slobodu da bar svoje

neposredno okruženje uredimo na drugačijim temeljima. Kao ni kroz istoriju umetnosti, ni u ovom slučaju umetnost nije cilj sama sebi, već su u fokusu procesi koji se dešavaju, doprinos promenama u društvu kojima težimo i zajedništvo koje nas iznova opominje da zajednice možemo razvijati samo zajedničkim angažmanom udruženih građana i građanki.

Kreativni proces ima nekoliko komponenti i to su:

- ▷ definisanje konkretnog problema ili pitanja kojim želimo da se bavimo, zajedno s ljudima kojih se taj problem ili pitanje tiče,
- ▷ objedinjavanje zajedničkih resursa (ljudi, znanja),
- ▷ provlačenje svih aspekata kroz rešeto/alat koji koristimo,
- ▷ zaokruživanje procesa kroz ostvarivanje zajedničkog rezultata.

Jedan kreativni proces može se sastojati od više manjih, pri čemu svaka pojedinačna aktivnost ima sličan sled koraka. Prakse u kojima je ljudima omogućeno da ostave svoj trag, uče ih da je njihovo mišljenje o društvu važno na svakodnevnom nivou, a ne samo jednom u četiri godine kada treba da zaokruže broj na glasačkom listiću.

Aktivista ili umetnik koji radi sa zajednicom najčešće je facilitator, bilo da radi s čitavom lokalnom zajednicom ili s malom grupom ljudi. Kompetentnost facilitatora nije nužno zasnovana

na formalnim kvalifikacijama, već je pre svega rezultat iskustva stečenog u radu s ljudima i sposobnosti facilitatora da usmeri proces i stvori atmosferu u kojoj će svaki učesnik biti raspoložen da doprinese ostvarivanju zajedničkog cilja. Tako organizovan rad sprečava rigidnost u mišljenju i otvara mogućnost za kreativnost i inovacije.

Zbog toga je neophodno da rad počiva na solidarnosti i participativnosti. Insistiranje na ovim vrednostima podrazumeva da smo svesni da ako želimo da ljudi učestvuju u procesu, moramo da poznajemo okolnosti iz kojih dolaze i prilagodimo im pristup. Svaki put kada dete ili odrasla osoba iz prostorije izade s većim samopouzdanjem, osećanjem pripadanja ili vlasništva nad procesom, proizvodimo efekat snežne kugle – prvi korak možda je dovodenje drugara da se i oni oprobaju, dok dugoročno gradimo buduće pokretače zajednice.

Naša odluka da podržimo baš ovaj tip inicijativa počiva na želji da sačuvamo uspomenu na rad balerine i aktivistkinje Jelene Šantić (1944–2000). U ratnom okruženju, ona je prelazila iz jedne svoje uloge u drugu – iz umetničke u aktivističku – kako bi pomogla ljudima koji su izbegli iz svojih domova i proizvela rešenja koja bi ih dovela u bolji položaj. U mirnodopskim uslovima, ljudi koji imaju slične uloge mogu unaprediti kvalitet života u svojim

zajednicama baveći se konkretnim problemima i radeći *sa građanima a ne za njih*.

U nastavku ćemo vam predstaviti neke od inicijativa od kojih smo i sami imali prilike da učimo.

Hor

Kreativne tehnike se koriste kao sredstvo i za povezivanje i za inkluziju ranjivih grupa. One stvaraju atmosferu poverenja i zajedništva, podstiču samoosvećivanje i pružaju prostor za izražavanje i sopstvenih potreba i potreba zajednice. Jedna od takvih tehnika koje je Fondacija „Jelena Šantić“ podržavala, jeste horsko pevanje, koje predstavlja bezbedno mesto za decu romske nacionalnosti, gde se mladi i deca osećaju dovoljno sigurni da izraze svoje emocije i potrebe na kreativan način.

Hor i horske radionice predstavljaju *bezbedno mesto* gde se spajaju sve populacije; to je mesto gde se čuje jasna poruka da su svi ljudi jednaki i da svi imaju jednaka prava. Kroz pesmu se ukazuje na to da je svaki član bitan za razvoj zajednice. Mladi lako prihvataju kreativne tehnike i pristupe kao što su hor i muzika.

Ljudima koji drugačije nemaju priliku da se sretnu, hor kao format omogućava da zajedno provedu

vreme, uče jedni od drugih i upoznaju jedni druge kroz muziku i raspevanost na vrlo prijatan i spontan način. Povezivanjem dece i odraslih, kroz priateljstvo i uzajamnu podršku, odrasli imaju priliku da deci budu pozitivan uzor. Za ranjivu populaciju koja živi u vrlo nepodržavajućem okruženju, kao što su neretko deca romske nacionalnosti, veoma je važno da postoje odrasli koji mogu pružiti zdrav i dobar primer koji nove generacije mogu da slede, što utiče na razvoj kognitivnih i psihosocijalnih veština dece i mladih. Istvremeno, benefiti postoje i za odrasle jer zajednički i ravnopravan rad s decom omogućava odrasloj osobi da se poveže sa svojim unutrašnjim detetom, što nadalje budi još više kreativnosti i empatije u zajednici.

Hor kao kreativna tehnika nije samo pevanje i čitanje nota. To je mesto gde se deca i mladi susreću s mnoštvom drugih edukativnih sadržaja, među kojima je jedan od najvažnijih interkulturno učenje. Hor je mesto gde, kroz razne radionice i razgovore, zajednica dobija priliku da se upozna s drugim jezicima i kulturama. Na taj način se zajednici približava veliki značaj multikulturalnosti i solidarnosti.

U psihološkoj literaturi se navodi da rani obrasci povezivanja kreiraju unutrašnje mape koje određuju naše veze tokom života, crtajući ne samo naša očekivanja od drugih već i to koliko

utehe i zadovoljstva možemo doživeti u njihovom prisustvu, što je ključno za zdrav razvoj dece i mladih, naročito grupacije koja nema stimulativno okruženje koje može to da im pruži. Zato je važno da postoje ovakva mesta okupljanja i povezivanja kroz kulturu i umetnost.

U knjizi *Telo sve beleži* dr Besel A. van der Kolk piše o obnavljanju sinhroniciteta, koji podrazumeva da su mape naših odnosa urezane u emocionalni mozak i da se ne mogu prepraviti jednostavnim razumevanjem načina na koji su stvorene. Biti sinhronizovan sa sobom i s drugima zahteva integraciju naših čula – vida, sluha, dodira i ravnoteže. Ukoliko se to nije dogodilo nakon rođenja i tokom ranog detinjstva, biće povećana mogućnost kasnijih problema sa senzornom integracijom (za koje trauma i zanemarivanje svakako nisu jedini uzroci).

U jednom trauma centru razvijeni su programi za ojačavanje roditelja u povezivanju, dok su pacijenti otkrili i mnoge druge načine da sebe sinhronizuju, među kojima je i horsko pevanje, što sve neguje osećanje usklađenosti i zajedničkog zadovoljstva.²

U svetu postoje mnogobrojna istraživanja na temu hora kao inkluzivne tehnike, dok je to polje u Republici Srbiji manje razvijeno. U jednom izraelskom istraživanju koje se odnosi na inkluzivni hor s decom koja imaju autizam, utvrđeno je da

2 *Telo sve beleži*, dr Besel A. Van der Kolk, Psihološko savetovalište „Mozaik“, 2021.

samo pevanje, ne nužno u društvenom kontekstu, smanjuje anksioznost i smiruje. Svrha školskog hora je da detetu pruži kanal za komunikaciju i izražavanje. Studija sprovedena na 600 članova hora pokazala je da pevanje aktivira šest mehanizama koji mogu da unaprede zdravlje i donesu emocionalno blagostanje. Ti mehanizmi su: prilagođavanje i kontrola raspoloženja, odvraćanje od svakodnevnih briga, smanjenje anksioznosti kroz duboko disanje, smanjenje izolacije kroz interakciju s drugima, smanjenje umora uz povećanje budnosti i smanjenje pasivnosti usled aktivnog učešća. Takođe, utvrđeno je da osobe s invaliditetom mogu da izraze jednaku sposobnost kroz pesmu.³

U Srbiji, grupa „Art Aparat“⁴ koristi hor kao kreativnu inkluzivnu tehniku za romsku populaciju. Takvim metodološkim pristupom pripadnici tzv. opšte populacije kroz aktivno učešće u horu imaju priliku da upoznaju romsku zajednicu i uče o romskoj kulturi, dok s druge strane mogu da pruže podršku u osnaživanju i inkluziji romske dece i mlađih.

Cilj „Art Aparata“ je pre svega da kroz korišćenje kreativne tehnike kao što je hor, doprinese razvoju psihosocijalnih i kognitivnih veština dece, mlađih i odraslih. Uspeh u ostvarivanju tog cilja se ogleda

u individualnim promenama kod učesnika, kao što su:

- ▷ razvijene radne navike,
- ▷ razvijen odnos prema zajedništvu,
- ▷ jačanje samopouzdanja.

I deca i mladi koji idu na horsko pevanje grupe „Art Aparat“ neretko stižu iz nepodržavajuće sredine, te je svako od njih prinuđen da vodi svoje lične borbe, što dovodi do razdvajanja, a hor je tačka spajanja i mesto gde im je dozvoljeno da budu onakvi kakvi zaista jesu, gde imaju prostor za razvoj svojih veština. Posle dve godine redovnog dolaženja na hor deca i mladi postaju ponosni na sebe što su romske nacionalnosti, a to je jedan od većih uspeha ovakvog pristupa i metodologije rada.

Promene u širem kontekstu se ogledaju u tome što su, kako smo u razgovoru s predstavnicom „Art Aparata“ saznali, nastavnici širom Srbije zainteresovani da se bave temama poput diskriminacije i rasizma, ali su i izrazili potrebu za podrškom kada je ova metodologija rada u pitanju. Zato je sledeći korak da se ovakvi pristupi uvedu u škole, što bi predstavljalo jednu od najznačajnijih promena i veliki uspeh, s obzirom na to da se od škole traži da podrži kreativnost kako bi se mlađi što bolje pripremili za život koji ih čeka. Promene

³ <https://voices.no/index.php/voices/article/view/2323/2078>

⁴ <https://artaparat.org/>

su počele da se primećuju, sada je vreme za podizanje javne svesti i konkretnе korake.

„Art Aparat“ čini grupa ljudi koji veruju da društvo može da bude pravedno, otvoreno i solidarno, a muzika je za njih alat da do toga dođu. „Art Aparat“ kreira projekte koji koriste muziku kao alat za edukaciju, psihosocijalno osnaživanje i povezivanje zajednice. Udrženje je nastalo 2015. godine i čine ga umetnici, nastavnici muzike i eksperti iz oblasti psihologije, omladinskog rada i drugih oblasti koji rade na povezivanju i osnaživanju zajednica, produkciji različitih umetničkih sadržaja i edukaciji nastavnika i omladinskih radnika.

Pozorište

Pozorište kao kreativna tehника ima za cilj da podstakne demokratičnost društva i toleranciju prema različitim nacionalnostima i kulturama i da ukaze na razne društvene probleme (npr. nasilje), to jest da bude metod edukacije publike.

U Srbiji je istraživanja koja se bave analizom moći pozorišta da se suprotstavi dominantnim političkim ideologijama, sprovodila Milena Dragićević Šešić. Maja Ristić u svom istraživanju⁵ govori o tome da teorijski pristupi po kojima umetnost odražava društvo, polaze od pretpostavke da nam umetnost nešto o njemu saopštava. Ovakav pristup umetnosti u sociologiji ima dugu i značajnu istoriju. To ne iznenađuje jer je njegov fokus upravo sociološki – cilj je sticanje novih saznanja o društvu. Svi kreativni procesi u svrhu aktivizma imaju za cilj da se proširi svest o društvu, da se prvenstveno kod mladih formiraju prave vrednosti, da sve što nauče, utiče na njihov kognitivni i psihološki rast i razvoj. To najbolje objašnjava definicija profesorke Milene Dragićević Šešić, koja navodi da je osnovni cilj pozorišne animacije da, delujući u jednoj sredini, uoči probleme svakodnevnog života stanovništva i napravi predstavu o tome, angažujući tako veći broj ljudi iz te sredine, i da zatim tu predstavu izvodi prvenstveno na području te zajednice, nastojeći da se za vreme predstave i nakon nje uspostavi kreativan povratni odnos,

⁵ <https://scindeks-clanci.ceon.rs/data/pdf/0023-5164/2020/0023-51642069234R.pdf>

interaktivnost s publikom, koja je podstaknuta da razmišlja o problemima koji su svima zajednički i o mogućnostima da svojom ličnom ili kolektivnom akcijom učini nešto na prevazilaženju svakodnevice.⁶

Fondacija „Jelena Šantić“ je do danas podržala više grupa koje pozorište koriste kao metod za društveni aktivizam. Za potrebe ovog priručnika navešćemo primer pozorišta „Patos“ iz Smedereva.

Pozoriste „Patos“ koristi tehniku koja se zove *interkulturno učenje kroz dramu u kombinaciji s kreativnim dramskim procesom*. Ova tehnika predstavlja prostor koji omogućava deci i mladima da izraze svoje stavove, svoja razmišljanja i svoj

ugao gledanja na svet. Cilj ove metode rada s decom i mladima je da se podstakne njihova misao kako bi izrazili svoj unutrašnji doživljaj sveta, za šta nisu imali prilike u svakodnevnom životu, i da im se pruži šansa da iza određene uloge ili maske ispričaju nešto što je njima posebno važno, nešto što ih tišti ili uzbuduje. Ovaj metod osnažuje kritičko mišljenje.

Ova metodologija podrazumeva postojanje uticaja socijalnog i ekonomskog raslojavanja društva i različitih stereotipa, kao što su rasni i etički, na rast i razvoj dece. Deca kroz igru i učenje razvijaju toleranciju na različitost. S obzirom na današnje dominantne represivne politike, deca i mlati malo gde mogu da uče o toleranciji, raznim kulturama i različitosti uopšte. Zato je za kognitivni i psihosocijalni razvoj mlađih veoma važno da postoje ovakva mesta, koja su pre svega bezbedna a zatim i edukativna. Takođe, poznato je da se usled uticaja savremenih informacionih i komunikacionih tehnologija javlja problem kratke pažnje kod dece i zato danas osvajanje dečje pažnje, vremena i poverenja predstavlja pravu „umetnost“. Sve navedene činjenice ukazuju na ogromnu važnost postojanja kreativnih procesa, koji predstavljaju suprotnost tradicionalnosti našeg obrazovnog sistema.

⁶ Dragićević Šešić, M., *Umetnost i alternativa*, Clio, Beograd, 2013.

Metodologija rada koju koristi pozorište „Patos“, uključuje preispitivanje sopstvenih stereotipa, nakon čega sledi kreativni dramski proces, u kom voditelji radionica i deca, koristeći različite tehnike, razgovaraju o temama za koje nije postojala svest o sopstvenom stavu niti o stavu drugih, a kroz pričanje i slušanje učesnici upoznaju sebe i druge. Za ovu metodologiju nije neophodan već postojeći tekst jer ga učesnici sami stvaraju kroz sam proces i priču, a na kraju materijal preuzimaju dramaturzi, koji uobličavaju tekst i tako se stvara originalno scensko delo.

Ljudi često nemaju priliku da se iskažu, često ih niko ništa i ne pita, a posebno nemaju priliku da pričaju o nekim bitnim stvarima koje se odnose pre svega na njih. Upoznajući sebe i druge na radionicama, deca s vremenom osveste mnoge bitne teme koje se tiču celog društva i na taj način razvijaju kritičko mišljenje, što i jeste osnovni cilj pozorišta. Kako odrastaju, deca postaju generatori za kreiranje i sprovođenje akcija za uređivanje parkova, proteste, čišćenje zagađenih javnih površina i reka itd. Glavna promena je interesovanje tih mlađih za zajednicu u kojoj žive i potreba da nešto menjaju nabolje. Dušan, mladić s kojim smo sarađivali, u „Patosu“ je od osnovne škole, što ga je podstaklo da ostane u aktivizmu i učestvuje u raznim inicijativama dok mu pozorište ostaje jezgro aktivnosti. Njega vode idealističan pogled na svet i optimizam, koji mu daju snagu i

motivaciju da nastavi da se bori za promene i bolje društvo.

Omladinsko pozorište „Patos“⁷ osnovano je 1986. godine i ima status važnog i uticajnog centra neformalnog obrazovanja dece i mlađih u Smederevu. Aktivnim uključivanjem dece i mlađih „Patos“ kroz umetnost unapređuje interkulturni dijalog, podstiče kritičko mišljenje i snažnom kulturnom, edukativnom i aktivističkom rutinom promoviše inkluziju i rad s mlađima svih nivoa sposobnosti.

Biblioterapija

Kako stručnjaci iz oblasti mentalnog zdravlja ističu, mentalno zdravlje u Srbiji je narušeno kod većine stanovništva i stoga se apeluje na udruženja građana da aktiviraju sisteme podrške, animiraju svoje zajednice i na taj način pruže pomoći i podršku zajednicama kako bi se prevazišla kriza u kojoj se svi nalazimo.

Takođe je sve lošije i mentalno zdravlje adolescenata i mlađih. U Srbiji čak 4,1% ukupnog stanovništva ima simptome depresije, 10,8% učenika navodi loše raspoloženje, a 21,9% prepoznaje osećaj nervoze jednom nedeljno. S obzirom na to da broj institucija koje bi omogućile besplatnu pomoći i podršku mlađima nije dovoljan,

7 <https://www.patos.org.rs/>

zaista je neophodno da se zajednica aktivira i da se njeni pripadnici mobilišu kako bi podršku pronašli jedni u drugima jer zajedništvo dovodi do blagostanja.

U toku pandemije koronavirusa psihoterapeuti i psiholozi su sve više zauzimali javni prostor i na taj način rušili predrasude o odlasku na psihoterapiju ili psihološko savetovanje. Istina je da je napravljen veliki i značajan korak u tom domenu, ali se u manjim zajednicama širom Srbije i dalje održava mišljenje da je traženje psihološke pomoći „sramota“. Stoga je neophodno naći način da se pridobije poverenje zajednica, da se njihovi pripadnici okupe i da se pruži podrška i mladima i odraslima. Srećom, i u psihoterapiji postoje kreativni procesi i tehnike koji mogu na suptilan i nedirektivan način da privuku mlade. Jedan od takvih načina je *biblioterapija*.

Smatra se da čitanje određene literature može izmeniti živote ljudi. Kada književnost ima neku psihoterapijsku ulogu, možemo govoriti o biblioterapiji.⁸ Biblioterapija se najlakše definiše kao olakšavanje psihološkog rasta i izlečenja čitanjem. Postoje dve grane biblioterapije: *razvojna biblioterapija*, koja se koristi u obrazovnim okruženjima kako bi se pomoglo deci i odraslima da se bave zajedničkim životnim problemima, i *klinička biblioterapija*, koja podrazumeva upotrebu

knjiga u kontekstu profesionalne terapije određenih poremećaja.

U okviru konkursa za donacije *Hrabri iskoraci u novim kulturnim praksama*, Fondacija „Jelena Šantić“ je podržala jednu takvu ideju Seoskog kulturnog centra „Markovac“ (u daljem tekstu SKC „Markovac“), koja je nazvana *Terapija kulturom*.

Terapija kulturom pored biblioterapije podrazumeva i muzikoterapiju i filmoterapiju. Za potrebe ovog priručnika smo izdvojili biblioterapiju, koju ćemo jasnije definisati.

⁸ <https://scindeks.ceon.rs/article.aspx?artid=2217-902x1507053M>

Aktivstkinje iz SKC „Markovac“, iz sela Markovac blizu Velike Plane, prvo su osnovale biblioteku za svoju zajednicu. Program *Terapija kulturom* je kreiran s ciljem da se maloj zajednici pruže umetnički programi koji će uticati na unapređenje mentalnog zdravlja i pokrenuti društveni život i umrežavanje meštana svih generacija. Prvobitna ideja je bila da spoje biblioteku i psihologiju i na taj način pruže još jedan tip pomoći i podrške svojoj zajednici. U selu koje broji oko 2000 stanovnika, to je izuzetno izazovan poduhvat. Kako pokrenuti zajednicu i okupiti je oko nečega što ima veze s mentalnim zdravljem i što je novo? Na samom početku način da se zajednici približi terapija, bilo je osnivanje čitalačkog kluba kao mesta čitanja, pričanja i slušanja, kao *bezbednog mesta* gde se razne generacije susreću i povezuju preko knjiga, analize tekstova i ličnih priča.

Rezultati se ogledaju u promenama i na individualnom planu i u širem kontekstu. S vremenom, deca i mladi stiču uverenost da rade bitne stvari i da se neko ili nešto može promeniti i popraviti. Deca otvoreno pokazuju zainteresovanost da jednog ona sama preuzmu dečji klub i da nekoj drugoj generaciji budu vodiči. Aktivizam koji se odnosi na rad s decom dobija najveću potvrdu kada stigne povratna informacija od učitelja da se promene vide i u đačkim klupama.

Seoski kulturni centar „Markovac“ je osnovan krajem 2020. godine. SKCM se zalaže za dostupnost kulture, obrazovanja i socijalnih usluga svim društvenim grupama, bez obzira na pol, etničku pripadnost, mesto stanovanja ili imovno stanje. U lokalnoj zajednici ovaj cilj se ostvaruje kontinuiranim radom Čitaonice (besplatne javne biblioteke) i Dečjeg kluba. SKC „Markovac“ je dobitnik Nagrade „Jelena Šantić“ za 2021. godinu u kategoriji Poseban doprinos razvoju zajednice kroz umetnost.

Savremeni cirkus

„Za razliku od klasičnog cirkusa, gde je atraktivnost i prezentacija veština jedina misija, savremeni cirkus je umetnička forma. Ovde se veštine koriste kao alat kojim rešavamo probleme, izvodimo performanse, učestvujemo u izradi rekvizita i kostima.“⁹

Cirkuske veštine utiču na fizičko i psihičko zdravlje čoveka, poboljšavaju koncentraciju i podstiču upornost i strpljenje. Savremeni cirkus predstavlja odličnu tehniku za socijalizaciju pojedinca, uči ljude kako da pomažu jedni drugima, kako da uče jedni od drugih i da stvaraju i žive zajedno. Pored razvoja socijalnih veština i pozitivnih osobina, cirkus doprinosi razvoju kreativnosti i samopouzdanja. Takođe, cirkuska pedagogija

⁹ <https://fjs.org.rs/creativeni-pogon-kreativno-cose/>

služi za podsticanje komunikativnih sposobnosti, osećaja odgovornosti i za sebe i za druge, tolerancije i poštovanja različitosti.

Savremeni cirkus je prepoznata umetnička forma u Francuskoj, Nemačkoj, Švedskoj i drugim razvijenim zemljama, gde se cirkus može sresti od vrtića, škola i univerziteta do domova za stare.

Kako su povezani savremeni cirkus i aktivizam?

Kreativni procesi nikad nisu sami sebi cilj, već predstavljaju mehanizam ili put da se dode do cilja koji je koristan i značajan za čitavu zajednicu.

Prednost kreativnih tehnika je u tome što na prvi pogled deluje da nemaju veze s aktivizmom.

U Srbiji postoji nekoliko grupa koji se bave savremenim cirkusom. Jedna takva grupa je udruženje građana „Kreativni pogon“¹⁰ iz Novog Sada, koje Fondacija „Jelena Šantić“ podržava i s kojim sarađuje dugi niz godina. Ovo udruženje je uspelo da stvori okruženje koje uliva sigurnost deci i roditeljima i gde ih ovaj način vežbanja poziva da se osmele da budu ono što jesu, autentični i kreativni.

Već na početku, dok su se još i sami edukovali o cirkusu, predstavnici „Kreativnog pogona“ su shvatili da je pravac u kom žele da se kreću, tzv. *socijalni ili društveni cirkus*, koji je najviše povezan s aktivizmom. Društveni cirkus okuplja zajednicu. Na radionicama učestvuju i roditelji i deca. Kada su radionice u parkovima i na drugim otvorenim prostorima, odmah se pokrene neka akcija zajednice, kao što je skupljanje smeća ili bilo koja druga inicijativa značajna za određenu zajednicu. U kakvoj su korelaciji cirkus i prikupljanje smeća u parku? Svako ko je okrenut društvu stremi ka tome da lokalnu zajednicu učini mestom za lepši i srećniji život.

Prednosti cirkusa se ogledaju u dve reči: *moguće je!* Cirkus je dokaz da je moguće uraditi ono za šta dete ili odrasla osoba misli da je nemoguće.

Ukoliko postoji motivacija, uz koncentraciju, pomoć prijatelja i trud čovek može da savlada sve. Predstavnici „Kreativnog pogona“ kažu da i sami to osećaju, te to prenose na decu. Ta važna lekcija se uči kroz igru i utiče na razvoj samopouzdanja kod dece i odraslih, pa se samim tim s cirkusa prenosi na širi društveni kontekst. S obzirom na kulturu vaspitanja na Zapadnom Balkanu, ako želimo rast i razvoj novih generacija sa zdravim uverenjima o sebi i o svetu, postojanje grupa koje na ovako sveobuhvatan način kroz igru rade s decom, zaista je neophodno.

Ključnu tačku savremenog cirkusa „Kreativnog pogona“ ne čine savršeno uvežbane fizičke veštine i koraci, već edukacija dece o pravim vrednostima. Pod tim vrednostima podrazumeva se sledeće:

- ▶ solidarnost je bitnija od takmičenja;
- ▶ određeni pokreti u cirkusu ne mogu da se izvedu bez pomoći prijatelja; nije bitno kog je pola ili etničke pripadnosti prijatelj; osnovna poruka: *ljudi ne mogu ići kroz život sami*;
- ▶ razvijanje kritičkog i divergentnog mišljenja kod dece kroz razgovore i analize problema;
- ▶ jačanje samopouzdanja.

Pored vežbanja cirkuskih akrobacija, pripadnici „Kreativnog pogona“ veći deo vremena na radionicama provode u razgovoru s decom. Cilj je da deca nauče da se izražavaju i to je najveća promena na individualnom planu koja se primećuje nakon

nekog vremena. Nakon toga slede igra i zabava, u kojoj se uče druge vrednosti, veštine i snage.

Najveća promena koja se zapaža na nivou grupe jeste solidarnost, koja i predstavlja jedan od najvažnijih ciljeva ovakvog pristupa i načina rada. Najčešće povratne informacije stižu iz škola koje deca pohađaju, gde se najbolje i najbrže vidi na koji način je cirkus promenio decu i kako učenici pomažu jedni drugima. Bez pomoći prijatelja neke akrobacije u cirkusu su prosti nemoguće. Kada smo zajedno, sve je moguće!

Udruženje „Kreativni pogon“ je osnovano 2010. godine u Novom Sadu. Udruženje deluje u oblasti kulture, inkvizije i obrazovanja. Glavni cilj je unapređenje kulture i umetnosti kroz umetničke, društvene i pedagoške vrednosti savremenog cirkusa. Škola cirkusa ima za cilj da doprinese razvoju kreativnosti i kreativnom rešavanju problema. Tokom svog dugogodišnjeg rada „Kreativni pogon“ je organizovao mnogobrojne kulturno-umetničke programe i uspešno realizovao mnoge projekte širom Srbije, tako se upoznavši s lokalnim zajednicama i njihovim problemima i potrebama.

Forumovanje

Forumovanje predstavlja kreativnu tehniku koja podrazumeva uključenost publike. Vrednost ove tehnike se ogleda u tome da učesnici koji

posmatraju dramsku scenu mogu u bilo kom trenutku da kažu STOP, da zaustave scenu i zauzmu mesto glavnog junaka, promene tok scene i ponude svoje rešenje prikazanog problema. Posebno je važno da dok nude svoja rešenja, učesnici ne povrede druge učesnike i da nakon završenog predstavljanja učesnici ne povređuju dalje jedni druge.

Ova tehnika se ne fokusira na traženje jednog rešenja, nego na isprobavanje različitih mogućnosti, čiju će uspešnost sami učesnici moći da procene budući da se potencijalni načini rešavanja problema prethodno razrađuju u bezbednom okruženju na sceni.

Najpre se prave scene koje oslikavaju problem zajednice koji učesnici žele da obrađuju, nakon čega sledi uvežbavanje, kada se grade određeni likovi. Kada se scene ubliže, onda počnu da se prikazuju, a zatim sledi intervencija publike. U forumovanju ne postoji klasični posmatrač, već su svi posmatrači istovremeno i aktivni učesnici i menjaju tok predstave. Osoba koja vodi proces zove se džoker. Uloga džokera je da posreduje između glumaca na sceni i publike. Džoker je taj koji komunicira s publikom i daje šansu da neko iz publike kaže STOP i time zaustavi scenu. To je znak kada će neko iz publike ustati i odigrati scenu drugačije, pokušavajući da reši dati problem na način na koji on smatra da treba, vodeći računa da nikoga od učesnika ne uvredi. Na sceni su obavezna dva junaka: glavni junak, koji se suočava s nekim

izazovom i u konkretnoj situaciji doživljava poraz, i njegov oponent, to jest drugi učesnik sukoba.

Fondacija „Jelena Šantić“ je podržala udruženje građana Grupa „Mašta“ iz Prijepolja, koja se kroz forumovanje bavila temama koje se odnose na inkluziju romske dece.

Forumovanje u okviru projekta ovog udruženja građana ima za cilj da deca u bezbednom okruženju pronađu alternativna rešenja i za probleme svoje zajednice i za svoje lične izazove i da okrenu tok događaja u pozitivnom pravcu, jačajući tako samopouzdanje i samopoštovanje i oslobođajući se osećanja zavisnosti i bespomoćnosti.

Nakon realizacije projekta promene su se videle i na individualnom i na grupnom planu. Deca koja su učestvovala u procesu prihvatala su kasnije romsku decu kao ravnopravnu sebi, diskriminacija je nestala. U Prijepolju su se promene najviše videle kada je jednoj romskoj porodici izgorela kuća. Predstavnik „Mašte“ je pokrenuo akciju za pomoć porodici i deca i njihovi roditelji su za kratko vreme organizovali podršku i prikupili potrebnu pomoć. Zajednica je pokazala solidarnost, što je Grupi „Mašta“ bio pokazatelj da sve što rade, ima odjeka i smisla.

Moto Grupe „Mašta“ je: *Mi zajedno učimo. Cilj je da niko ne bude „on ili ja“, nego da budemo i postojimo kao MI!* Upotrebom kreativnih procesa i tehnika grupa je privukla decu na svoje radionice i uspela

da se njihov glas protiv diskiminacije čuje. Znači, moguće je!

Grupa „Mašta“ iz Prijepolja je udruženje građana osnovano s idejom da se podstakne kreativnost dece i mlađih. Cilj grupe je da se deca nauče da diskutuju, da razvijaju kritičko mišljenje i da dobiju mogućnost da iskažu svoje stavove. Članovi Grupe „Mašta“ su deca osnovnoškolskog uzrasta i njihovi roditelji.

Grupa „Mašta“ deluje kroz neformalno obrazovanje u Prijepolju tako što organizuje edukativne i kreativne radionice, performanse, obuke na razne teme, kao i putovanja, koja omogućavaju razmenu iskustava i znanja s decom iz drugih gradova.

Iako škole imaju svoju ulogu u vaspitanju dece, posvećenost dečjoj kreativnosti je, nažalost, neznatna. Stoga postoji velika potreba za kreativnim stručnjacima i njihovom angažovanosti u zajednici. Danas, u eri tehnologije, neophodno je iznaći kreativne i suptilne načine za motivisanje mlađih i dece da se aktiviraju i okrenu jedni drugima. Kreativno izražavanje i stvaranje mogu se odrediti kao lična i društvena potreba, čije zadovoljenje pojedincu osmišljava život, a zajednici kojoj pripada, obezbeđuje napredak.

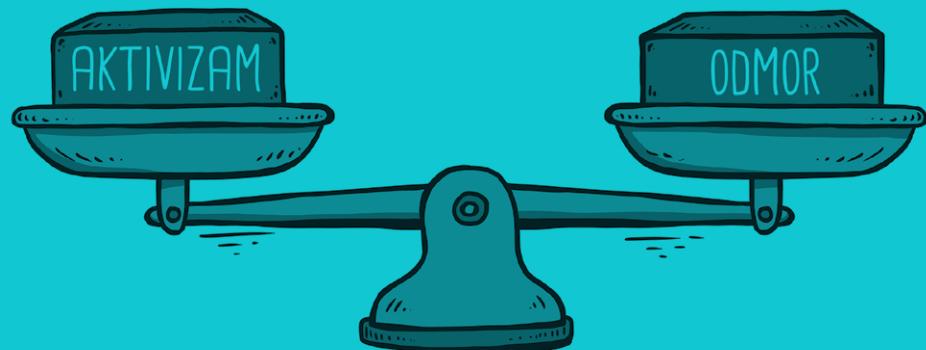
Sve kreativne tehnike imaju zajednički cilj. Cilj svakog procesa je razvijanje demokratskog, tolerantnog i solidarnog društva, društva u kom smo okrenuti jedni drugima, u kom je sve moguće,

u kom ne postoji diskriminacija, gde smo svi ravnopravni i gde svi imamo jednaka prava.

Zahvaljujemo se predstvincima „Art Aparata“, „Kreativnog Pogona“, SKC „Markovac“, Grupe „Mašta“ i pozorišta „Patos“ na izdvojenom vremenu za prikupljanje informacija potrebnih za sastavljanje ovog priručnika.

Baviti se aktivizmom i biti dobro

Isidora Petrović

U velikom broju lokalnih zajednica širom Srbije deluju udruženi građani koji teže da svoje neposredno okruženje učine boljim, podsticajnjim, šarenijim i inkluzivnjim mestom za život. Bilo da su organizovani kao neformalna inicijativa građana ili udruženje, bilo da su vidljivi u medijima ili poznati samo komšiluku, bilo da su prepoznati od donatora ili nisu, oni se svakoga dana dogovaraju i prave korake koji će ih dovesti do cilja. Njihovi ciljevi su različiti: nekada je u pitanju promena zakona ili urbanističkih rešenja, nekada upoznavanje okoline s temom koju smatraju važnom, nekada svoja znanja daju „na tacni“ zajednici kroz neformalno obrazovanje, a nekada stvaraju fizičke prostore koji daju mogućnost svakome ko želi da se uključi – bilo kao publika, bilo kao učesnik radionice, svirke, predstave ili razgovora. Ciljevi, metode organizovanja i alati koje grupe koriste, mnogobrojni su, organizovanje je često reaktivno ili stihijsko, učenje je intuitivno i situaciono, a često se oni koji se odluče na bavljenje bilo kojim društvenim pitanjem ili problemom ne izjašnjavaju kao aktivisti. Ipak, svim uspešnim inicijativama je zajedničko to da njihovi pokretači kao važan deo svog rada vide pozivanje, uključivanje i aktiviranje građana. Slušajući građane, oni uočavaju i artikulišu potrebe zajednica u kojima deluju.

Učestvujući aktivistički u najrazličitijim akcijama u svom okruženju, iz žabljе perspektive, videli smo na koji način se na individualnom planu i unutar kolektiva donose odluke o pitanjima kada, zašto i

kako se aktivirati. Rad u ulozi donatora i mentora (kao tim Fondacije „Jelena Šantić“) omogućio nam je da, iz ptičje perspektive, mapiramo kakvi tipovi udruživanja i vrste podrške čine da kolektivi nastaju, opstaju i rastu. Na kraju istraživači u civilnom sektoru i u akademskoj zajednici naprave presek i, iz avionske perspektive, analiziraju koje je mesto aktivizma u širim društvenim dešavanjima. Stvaranje društvene klime u kojoj se aktivizam neće otpisivati kao uzaludan ili društveno beznačajan i u kojoj aktivisti neće biti prepušteni sebi samima u kriznim situacijama, zadatak je svakoga ko veruje da je društvo nešto više od prostog zbiranja pojedinaca koji gledaju svoj interes.

U radu Fondacije „Jelena Šantić“ podrška lokalnim inicijativama je usmerena na četiri tipa resursa u zajednici: ljudi (informacije i znanje), infrastrukturu, prirodne resurse i kulturnu baštinu (materijalnu i nematerijalnu). U ovom poglavlju bavićemo se ljudima koji pokreću zajednice, tačnije, brigom o njima, budući da нико не зна bolje kako zajednice *diju*. Ipak, odluka da okupimo ljude, rešimo neki problem ili razvijemo potencijal, ne dolazi bez cene, makar ta cena bila vreme ili snaga koje ulažemo. Kako bismo očuvali svakog pojedinačnog aktivistu i aktivistkinju i svaku inicijativu, nastojali smo da sažmemmo nekoliko važnih smernica za *razmišljanje, istraživanje i*

organizovanje koje ljudi kao resurs zajednice čine otpornijim i sigurnijim.

Sebi i aktivistima i aktivistkinjama s kojima smo razgovarali, postavili smo pitanja: *Šta bismo voleli da smo znali kada smo ušli u aktivizam? Koje su to opasnosti iznutra i spolja koje, uz malo znanja i podrške, možemo prevazići?*

Kako brinuti o sebi a biti aktivan?

Održavanje balansa

Na individualnom nivou, odluka da se uđe u aktivizam odražava se na sve druge sfere u životu. Ukoliko se školujemo ili radimo, a slobodno vreme posvećujemo društveno angažovanom radu, ostaje nam malo vremena za odmor. S prelaskom u odraslo doba, uloge koje svako od nas ima, menjaju se i usložnjavaju, a nedostatak promišljanja i planiranja svojih aktivnosti može nas dovesti do sagorevanja. Na primer, ako u aktivizam uđemo mlađi, u trenutku kada nismo opterećeni egzistencijalnim pitanjima, prelazak ka fazi u kojoj imamo posao ili nove porodične odgovornosti, zahtevaće da periodično promislimo svoje prioritete. Važno je imati u vidu i da naša

perspektiva može biti drugačija od perspektive naših ukućana koje aktivizam ne pokreće i nastojati da ta različita viđenja uskladimo i iz njih učimo. Na primer, razgovor o našim aktivističkim akcijama s ukućanima može nam pružiti važnu povratnu informaciju i odgovor na pitanje kako da zainteresujemo novi krug ljudi.

Kada se bavimo društvenim pitanjima koja za nas imaju unutrašnji smisao i kada vidimo pozitivne efekte na okruženje, može nam se učiniti da nam tako izdvojeno vreme ne oduzima snagu, već nam je daje. Delom i jeste tako – kada utičemo na zbivanja oko nas, otkrivamo sopstvenu istrajnost u onome do čega nam je stalo, ali i moć koju imamo kada se udružimo.

Ipak, druga strana novčića je da dugotrajno zanemarivanje odmora i brige o sebi vodi hroničnoj iscrpljenosti i padu produktivnosti. Savremena istraživanja koja se bave pitanjem šta pojedincе i timove čini boljim u kontekstu zajedničkog rada, ističu da su odmor i dokolica neophodni kako bi se održale produktivnost, kreativnost i inovativnost. Zamagljene granice između vremena koje izdvajamo za odmor, vremena koje izdvajamo za posao i vremena koje izdvajamo za zajednicu, mogu učiniti da se zaustavimo tek onda kada nemamo izbora – kada potpuno izgubimo motivaciju ili nemamo snage da ustanemo ujutru.

Iako se sindrom izgaranja¹¹ najčešće povezuje sa sferom rada, razumevanje ovog koncepta preduslov je za sprečavanje „ispadanja“ aktivista iz aktivizma. Aktivistički rad je najčešće neplaćen, ali je i dalje rad. Kvalitetan san, provođenje vremena s prijateljima i porodicom, fizička aktivnost, boravak u prirodi i hobiji – to su načini da ojačamo svoje unutrašnje resurse i skupimo snagu.

Poznavanje svojih prava

Neformalni kolektivi često nemaju eksplisitno definisana pravila funkcijonisanja. Ipak, i kada nisu na papiru, norme postoje. Dok su vrednosti verovanja da je nešto dobro i daju opšte smernice o poželjnijom ponašanju, norme su uputstva kojima se definiše šta je očekivano i prihvatljivo i uz pomoć njih se ljudi orijentisu u konkretnim situacijama. Kao što su norme i vrednosti potrebne društvu u celini da bi ono moglo da funkcioniše, tako se u svakoj grupi ljudi koji zajednički deluju, aktivno ili pasivno donosi odluka o tome šta je dozvoljeno a šta nije.

Na primer, ako tim ne reaguje na nasilje u svojim redovima, znači da je norma da je nasilje dozvoljeno. Čak i ako se odluka o tome ne donosi na sastanku glasanjem, već se samo održava status kvo tako što se nasilje ponavlja i svi čute, odluka je doneta, samo pasivno. U timovima koji su organizovani horizontalno (ali i u piridalnim strukturama), može postojati difuzija odgovornosti za reagovanje na nasilje. Ukoliko smo odlučni da posvetimo vreme nekoj organizaciji ili kolektivu, važno je da nam zajednički rad ne bude izvor kontinuirane strepnje i nesigurnosti.

U kontekstu aktivizma u Srbiji, posebno je važno obratiti pažnju na gušenje aktivizma kroz pritiske na radnom mestu. Ucenjivanje radnim mestima i neformalni pritisci su mehanizam kojim se nedemokratske vlasti služe kako bi održale svoje pozicije. Ovaj mehanizam se ne javlja samo u

11 Prema definiciji Svetske zdravstvene organizacije, sindrom izgaranja (*burnout syndrome*) predstavlja stanje mentalne, emocionalne i fizičke iscrpljenosti prouzrokovano hroničnim stresom na radnom mestu, stresom koji nije uspešno kontrolisan. Izvor: <https://www.who.int/news/item/28-05-2019-burn-out-an-occupational-phenomenon-international-classification-of-diseases>.

javnim preduzećima i fabrikama u malim mestima. Ukoliko su članstvo u političkoj, sindikalnoj ili nekoj drugoj organizaciji osnov za isključivanje osobe iz rada, govorimo o diskriminaciji. Ako ne poznajemo zakon i pomislimo da je normalno da nas neko ucenjuje ili pritska zbog našeg aktivističkog delovanja, pitanje je trenutka kada ćemo početi da normalizujemo oblike nasilja protiv kojih se deklarativno borimo. U takvoj situaciji moguće je potražiti pomoći i podršku od organizacija civilnog društva koje pružaju pravnu pomoći.

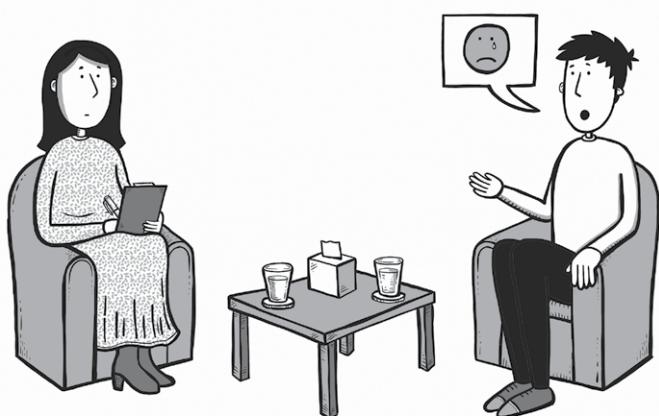
Poznavanje pravnih i zakonodavnih okvira u kojima radimo, volontiramo i delujemo, neophodno je i da bismo znali šta su naše potrebe a šta mogućnosti, od koga da tražimo to što nam je potrebno, na koga možemo da se oslonimo i kako da se organizujemo s drugima koji su u sličnoj situaciji. Razmena naših znanja i iskustava u vezi s ovom temom, bilo unutar aktivističkih krugova ili izvan njih, omogućava da se ljudi ohrabre na borbu za svoja prava i prava drugih, kao i da društvo u celini postane solidarnije.

Upućenost u relevantne zakone¹² i pažljivo čitanje ugovora pre nego što ih potpišemo, daje nam okvir u kom ćemo se kretati – eksplicitno ćemo znati šta se od nas očekuje i šta možemo da očekujemo od organizacije kojoj se priključujemo. Pre bilo kakvog

potpisivanja neophodno je da se informišemo o toj organizaciji. Nekada postoje značajne razlike između onoga što su proklamovana misija i vizija organizacije i njenog delovanja u praksi. Na primer, visoka fluktuacija zaposlenih i držanje ljudi na *nesigurnim* ugovorima (ugovori van radnog odnosa) u dužem vremenskom periodu mogu biti odraz organizacione kulture koja ne drži do dobrobiti tima. U takvim okruženjima, ukoliko smo mladi i verujemo u ono što radimo, može nam biti teže da kažemo ne i samozaštitimo se u situacijama koje su za nas nepovoljne.

Briga o mentalnom zdravlju kroz psihoterapiju i druge prakse

Ukoliko se nalazimo u životnoj fazi u kojoj nam druge prakse (poput fizičke aktivnosti, druženja s prijateljima itd.) ne donose zadovoljstvo i mir u meri u kojoj nam je to potrebno, možemo razmotriti još jedan vid podrške – psihoterapiju.

12 Zakon o volontiranju: https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_volontiranju.html.

Zakon o radu: https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_radu.html.

Podrška koju čemo dobiti u radu sa stručnim licem, razlikovaće se od one koju dobijamo od prijatelja i porodice. Pored psihoterapeuta koji rade u privatnim praksama, na raspolaganju nam mogu biti i oni koji rade u okviru zdravstvenog sistema (u domovima zdravlja ili poliklinikama) ili pri nekoj od organizacija koje omogućavaju pro bono psihološku podršku. Ukoliko smo još uvek u školi, od pomoći može biti i razgovor sa školskim psihologom i pedagogom. Moguće je da će nam ta vrsta razgovora brzo doneti rezultate, ali ponekad je potrebno posvetiti se ovom vidu rada na ličnom razvoju na duže vreme (nekoliko meseci ili godina). U zavisnosti od naših sklonosti, jedan pravac psihoterapije može nam prijati više od drugog, zbog čega je važno istražiti opcije.

Šta god da je razlog kretanja na psihoterapiju, imaćemo priliku da promislimo svaki aspekt sopstvenog života na dubinski i sistematičan način. U kontekstu aktivizma psihoterapija nam može poslužiti da razložimo šta je to što nas motiviše da se angažujemo, kako da napravimo balans u odnosu na druge važne aktivnosti, kako da na najbolji način komuniciramo s ljudima s kojima radimo itd. Ukoliko radimo s marginalizovanim grupama, važno je da budemo upoznati s fenomenom pomagačke (vikarijske) traume kako bismo sačuvali svoje mentalno zdravlje, ali i timski na najbolji mogući način organizovali podršku i pomoć (npr. kroz supervizijski rad).

Ako nam se rad s terapeutom povremeno učini napornim i uzaludnim, ali smo u celini svesni koraka napred koje pravimo, ne treba da izgubimo iz vida da teme koje temeljno proradimo, verovatno više nikada neće doći na red ili ih bar nikada više nećemo doživljavati kao preplavljujuće i obuzimajuće. Prevazilaženjem svojih unutrašnjih konflikata i razrešavanjem važnih životnih dilema osnažujemo se i iznova stvaramo prilike za lični rast i razvoj.

Psihoterapija nije jedini način da brinemo o svom mentalnom zdravlju. Možemo pronaći i horove, grupe za biblioterapiju, amaterska pozorišta i druge prakse koje nam donose radost.

Kontinuirano učenje

Aktivističko okruženje pruža nam mogućnost da učimo od ljudi s kojima delimo stavove i vrednosti, a koji mogu imati više iskustva od nas. Za razliku od formalnog obrazovanja, gde svako od nas ima predmet koji ne voli, učenje u aktivizmu ne

podrazumeva reprodukovanje gradiva i strogo ocenjivanje, već imamo veću slobodu da u skladu sa svojim sklonostima odaberemo deo zajedničkog posla koji ćemo raditi. Ono nam istovremeno daje i drugačiju vrstu odgovornosti – za razliku od škole i fakulteta, koji imaju ustaljen režim rada u koji se svako pojedinačno uklapa, u slučaju aktivističkog rada postoji međuzavisnost, što otvara mogućnost za razvijanje timskog duha i zajednički rast. Ukoliko se neodgovorno odnosimo prema svom delu posla, to utiče na čitav mikrosistem i ishodi koje želimo, dovedeni su u pitanje.

Znanje o temi kojom se bavimo, možemo steći u okviru obrazovnog sistema, istraživanjem relevantne literature, kroz materijale koje produkuju specijalizovane organizacije ili kroz neposredno iskustvo na terenu. Znanje zasnovano na činjenicama nas osposobljava da u svakom kontekstu (u komšiluku, s prijateljima ili na poslu) podelimo svoje mišljenje i da ako se stav našeg sagovornika razlikuje od našeg, učinimo da se situaciju sagleda i iz našeg ugla. Na taj način okupljamo bazu podržavalaca ili uključujemo nove ljude u borbu za zajednički cilj. Obaveštenost je važna za samopouzdanje – ukoliko je naša tema aktuelna u medijima a mi procenjujemo da smo dovoljno kompetentni, govorićemo uverljivije i preneti svoju poruku većem broju ljudi.

Pored znanja o pojedinačnoj temi, za bavljenje aktivizmom potrebne su i različite veštine, koje se proširuju i nadograđuju kroz iskustvo ali i

kroz organizovano učenje. Na primer, treninzi za javni nastup ili treninzi za trenere, koji su često besplatni i dostupni u radu organizacija civilnog društva, mogu nam dati alate i trikove koji će nam smanjiti tremu i omogućiti da na najefikasniji način komuniciramo s publikom.

Donošenje informisane odluke o rizicima

Ukoliko su teme kojima se bavimo takve da dovode u pitanje postojeće odnose moći, velika je verovatnoća da ćemo biti izloženi fizičkim napadima, pretnjama, proganjanju, sudskim tužbama, kao i negativnim medijskim kampanjama. Svaka od navedenih aktivnosti ima za cilj da nas obeshrabri i umori i samim tim dovede u pitanje našu motivaciju da se bavimo društvom. Neretko se odluka da se društveno angažujemo, odražava ne samo na nas već i na nama bliske ljude – pored

mogućnosti da i sami budu predmet napada, čak i ako situacija nije drastična, posredno su uvučeni u brigu i strepnju.

Dugoročno, posledice ovakvih pritisaka mogu značajno uticati na naš životni put. Traumatični događaji i stalna izloženost stresu mogu imati negativne posledice na naše fizičko i psihičko zdravlje. Negativne kampanje mogu uticati na našu mogućnost da se zaposlimo, a pretnje i proganjanje mogu učiniti da se ne osećamo sigurno u svom telu.

Ako je aktivizam važan deo našeg identiteta, može nam biti teško da *pustimo* sebe da se *distanciramo*, ili možemo osećati *dužnost* prema timu da nastavimo da neometano funkcionišemo. Ako ignorишemo to što nismo dobro, možemo početi da precenjujemo pretnje ili potcenjujemo svoje unutrašnje kapacitete i mrežu podrške koju imamo. Akumulirani stres može nas dovesti do stanja krajnje iscrpljenosti i onemogućiti da delujemo. Zbog toga, ako uhvatimo sebe da ignorишemo osećaj uznenirenosti, da aktivnosti obavljamo po automatizmu, da se stalno osećamo ugroženo, da ne možemo da zaustavimo misli ili ne spavamo normalno (ima nebrojeno mnogo načina na koje nam telo šalje poruku da nismo dobro), potrebno je da se zaustavimo i podsetimo se da je u interesu ljudi s kojima zajednički delujemo da zastanemo i udahnemo.

Ovo nije poziv da odustanete od aktivizma; naprotiv, negativne posledice po nas nosi i to da ne živimo u skladu sa sobom. Donošenje informisane odluke o rizicima podrazumeva:

- ▷ da opažamo svoje okruženje i analiziramo zašto i kada je neko napadnut i kakve su reakcije institucija;
- ▷ da promislimo šta bi bila naša mreža podrške ako bismo i sami bili napadnuti;
- ▷ da pojačano obratimo pažnju na to kako reagujemo na stres u situacijama napada i da imamo razumevanja za sebe.

Umesto da bude izvor straha ili krivice, ljubav prema aktivizmu može nam poslužiti kao dodatna motivacija za brigu o sebi. Matematika je dosta jednostavna – ako smo dobro, moći ćemo više da doprinesemo zajedničkim ciljevima, a za ljudе oko sebe bićemo pozitivan primer i motivacija.

Kako da moj kolektiv bude otporan?

Psihološka bezbednost u grupi

Prema Ejmi Edmondson (Amy Edmondson),¹³ psihološka bezbednost se definiše kao klima u kojoj je ljudima prijatno da izražavaju svoje mišljenje i budu ono što jesu; to je zajedničko uverenje članova tima da je tim bezbedan za međuljudsko preuzimanje rizika i ključni izvor stvaranja vrednosti u organizacijama koje rade u složenom, promenljivom okruženju.

Bilo da je reč o porodici, prijateljima, radnom mestu ili grupi aktivista, na zajedničke susrete ili dolazimo s očekivanjem da će nam biti prijatno ili unapred jedva čekamo da odemo kući. Ako se plašimo negativne reakcije nekoga ko ima više moći ili znamo da bi nas grupa mogla ismejati, s vremenom ćemo najverovatnije ili početi da izbegavamo susrete ili se truditi da budemo neprimetni.

Ako veći broj članova u timu pravi takve mikroprocene i svi odustajemo jer ne želimo da rizikujemo, ideje koje bi mogle da donesu napredak iščezavaju a da nisu ni došle do izražaja. Gušenje sopstvenog izraza čini da gubimo osećaj pripadanja i udaljavamo se od svega što nas

je prvobitno pokrenulo da se aktiviramo. Kada se suprotstavljeni mišljenja, greške i neuspesi doživljavaju kao korak bliže provalji, a ne prilika za učenje i razvoj, okrećemo se ka pravljenju klanova, ogovaranju, sakrivanju i otaljavanju. Nasuprot tome, ako je naš kolektiv na glasu kao efikasan i podržavajući, verovatnije je da će nam se priključivati ljudi s baš takvim karakteristikama.

Psihološka bezbednost tiče se sistema i svih njegovih delova (makar taj sistem činilo nekoliko osoba). Da bi sistem bio funkcionalan ali i bezbedan, potrebno je da bude jasno šta je čija uloga i na koji način svako doprinosi zajedničkom cilju. Važno je da znamo da imamo na koga da se oslonimo kada nam je potrebna pomoć, ali i da taj proces bude uzajaman. Ako znamo da ljudima oko sebe možemo da kažemo šta mislimo i da se oni osećaju slobodno da nama kažu šta misle, nećemo lutati u pokušajima da protumačimo promenjen ton ili neverbalne signale. Na kraju, saznanje da smo prihvaćeni sa svim svojim različnostima (bilo da je u pitanju neko lično svojstvo ili razlika u mišljenju), obogatiće tim – možda će naša perspektiva biti ključna da svi zajedno vidimo širu sliku i donešemo najbolju odluku.

Stvaranje atmosfere u kojoj ljudi osećaju slobodu da budu svoji, ali i odgovornost da doprinesu zajedničkim ciljevima svojim stavom i znanjima, vodi jačanju kreativnosti i stvaranju inovativnih

13 Amy C. Edmondson, *The Fearless Organization: Creating Psychological Safety in the Workplace for Learning, Innovation, and Growth*. Wiley, 2018.

ideja. Najbolje ideje su često one koje nam padaju na pamet kada se zaigramo i oslobođimo od društvenih pritisaka. U aktivizmu je to važno da bismo izlazili iz zone komfora i dozvolili sebi da ponekad eksperimentišemo a onda *opipamo puls okruženja* i izvučemo važne zaključke.

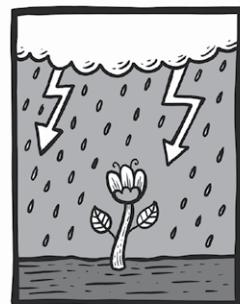
Znanje o fazama razvoja tima

Svaka organizacija i svaki tim u svom radu prolaze kroz faze razvoja. Kada ne poznajemo životni ciklus tima, situacije koje su normalan deo procesa rasta, kao što su krize, mogu nam izazvati frustracije, nezadovoljstvo i preuveličanu brigu. Kao što su greške koje napravimo prilika za učenje, tako je i svaka kriza istovremeno šansa da unapredimo zajednički rad. Razvojne faze se mogu ticati i pojedinačnog projekta.

Kada je reč o fazama razvoja tima, jedan od najpoznatijih modela je model koji je 1965. razvio psiholog Brus Takman (Bruce Tuckman). Ovaj model je s vremenom nadograđivan i prilagođavan, ali je i danas dobra polazna osnova za svakoga ko se bavi timskim razvojem.

Razlikujemo četiri faze:

1. Faza formiranja (*forming*),
2. Faza oluje (*storming*),
3. Faza normiranja (*norming*),
4. Faza funkcionisanja (*performing*).

Faza oluje dolazi kada entuzijazam iščezne i u prvi plan izbjiju razlike u tome kako bi trebalo dalje nastaviti. Sukobi su česti, kao i isključivanje ili povlačenje iz tima; odluke se donose otežano zato što nije jasno šta je čija odgovornost. Ako je tim već postao psihološki nebezbedan tako da su se stvorili klanovi, preovlađujući oblik borbe za moć su tračevi i napadi. U ovoj fazi naročito je važno obratiti pažnju na mlađe članove tima koji su u aktivizmu prvi put kako se ne bi dogodilo da se u potpunosti demotivišu. Za neke timove ova faza predstavlja kraj zajedničkog rada usled nesposobnosti da se izade iz defanzivnosti i krene ka postizanju zajedničkih ciljeva.

Normiranje podrazumeva dogovor o metodama rada i ciljevima, to jest uspostavljanje pravila i procedura. U ovoj fazi neformalne grupe najčešće postaju udruženja i grupna dinamika se menja zahvaljujući jasnoj podeli zadataka i rezultatima koji se ostvaruju. Najčešće ova faza podrazumeva definisanje strukture organizacije i uloge lidera. Zahvaljujući novoj postavci, dolazi i osećaj olakšanja (u odnosu na prethodnu fazu) i stabilnosti.

Faza funkcionisanja podrazumeva da odnosi više nisu prijateljski, već timski. Iako nismo prijatelji, postoje poverenje i međuzavisnost, a uspostavljene procedure nam omogućavaju brže donošenje odluka i manje praznog hoda zbog neorganizovanosti. Motivacija je ponovo na visokom nivou jer imamo osećaj učinkovitosti, a

prisutna je i kreativnost zbog toga što okruženje nije antagonizujuće. Svaki član tima oseća slobodu ali i odgovornost da podeli svoja razmišljanja i znanja se prenose organizovano, tako da svako ima priliku za rast i razvoj. Tim je spreman za izazove i sposoban da se nosi s promenama u okruženju.

Za sve članove tima, a naročito za lidere, korisno je da s vremenom na vreme promisle u kojoj je fazi tim i šta su koraci koji bi omogućili dalji razvoj.

Strateško razmišljanje

Strateško razmišljanje je proces koji omogućava postizanje timskih ili organizacionih ciljeva. Kraj faze oluje daje nam jasniju sliku o unutrašnjim kapacitetima, kao i spoljnim okolnostima koje na nas mogu uticati. To je prilika za prvi veći presek stanja i zajedničko razmišljanje o ciljevima koje želimo da postignemo. Ako želimo da rastemo, neophodno je da ne delujemo reaktivno i iznova puštamo da situacija odlučuje o nama, već težimo da razmišljamo strateški.

Strateško planiranje podrazumeva definisanje misije i vizije, analizu

okruženja i mesto naše organizacije u njemu, određivanje ciljeva i koraka za postizanje tih ciljeva. Strateški plan je dokument kojim se ova pitanja definišu na određeni period, nakon čega sledi evaluacija postignutog a zatim novi ciklus planiranja. U ovom procesu možemo tražiti pomoć od spoljnih saradnika ili pokušati da unutar tima napravimo strategiju razvoja. Postojanje strateškog plana ostavlja utisak ozbiljnosti i posvećenosti, a novim članovima tima omogućava da se lako i brzo upoznaju s radom organizacije.

Jedan od korisnih alata može biti SWOT analiza (*strengths – snage, weaknesses – slabosti, opportunities – prilike, threats – pretnje*). Ova tehnika omogućava da preispitamo unutrašnje i spoljašnje tendencije koje utiču na naš rad.

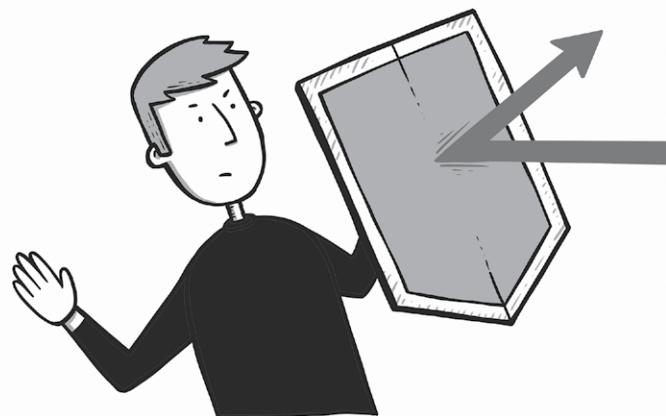
Snage čine naši resursi i kapaciteti koji nas *po dobru* izdvajaju od drugih. Na primer, naš način uključivanja šire zajednice je jedinstven. Slabosti se tiču aspekata našeg rada koje je neophodno unaprediti. Recimo, imamo premalo ljudi a previše posla ili naši članovi tima nemaju dovoljno znanja o temama kojima se bavimo da bismo se pozicionirali kao relevantni sagovornici.

Prilike i pretnje se odnose na kontekst u kom radimo, odnosno na trendove na koje ne možemo presudno da utičemo. Prilike su pozitivne okolnosti koje, ako ih iskoristimo, vode našem jačanju,

dok su pretnje opasnosti po opstanak ili razvoj organizacije. Prilika može biti to što smo izgradili imidž u javnosti, a neke od pretnji su pogoršana ukupna ekonomski situacija ili neprijateljski odnos institucija prema aktivizmu.

Iz analize trenutnog stanja i brejnstominga o viđenjima razvoja proizlaze koraci koje preduzimamo. U procesu strateškog razmišljanja najvažnije je da svoje ciljeve definišemo konkretno, tako da kada se na njih vratimo, možemo da jasno procenimo šta je uradeno, a šta nije.

Strateški plan¹⁴ je u svakom trenutku putokaz, zahvaljujući kom na dnevnom, mesečnom ili godišnjem nivou možemo proceniti koliko to što trenutno radimo, doprinosi široj slici koju smo zajednički naslikali.

14 Primer strateškog plana možete videti na: fjs.org.rs.

Osmišljavanje mehanizama zaštite članova u kriznim situacijama

Nijedna organizacija i neformalni kolektiv, koliko god spolja delovali profesionalno, nisu neosetljivi na unutrašnje i spoljašnje pretnje.

Velika opasnost mogu biti psihičko, fizičko i seksualno uznemiravanje i nasilje.

Čak i ako smo neformalni kolektiv, razgovor o ovim temama i sastavljanje pravilnika u kom sažimamo šta je prihvatljivo i šta nije, može nas spremiti za reagovanje kada se nasilje dogodi. Upoznavanje svakog novog člana s dokumentom čini da svi imaju jednak nivo informacija i znaju šta su koraci koji se preduzimaju. Tako se zajednički obavezujuemo da reagujemo na dogovoren način i svaki član tima zna da ako pretrpi nasilje, neće biti prepušten sam sebi. Umesto *ad hoc* snalaženja kada se napadi već dogode, priprema unapred čini članove tima sigurnijim jer znaju kome da se obrate i znaju da će imati podršku, a u razmatranje možemo uzeti i organizovanje psihološke podrške za žrtve. Svaka situacija ovog tipa je prilika da zajedno unapredimo uspostavljene prakse. U kontekstu formalnih organizacija ugovori, kodeksi i pravilnici obično definišu ova pitanja i omogućavaju da se nasilje prijavi i neprihvatljiva ponašanja sankcionisu.

Isto važi i za podršku u slučajevima napada na članove tima. Pravna podrška (unutar organizacije ili u saradnji s prijateljskim organizacijama)

služi da oslabi pritisak koji se na aktiviste vrši, a psihološka podrška (uz podršku svih članova tima) da umanji efekte potencijalno traumatičnih iskustava.

Poznavanje našeg ekosistema

Upoznatost s aktivnostima organizacija koje se bave sličnim temama, omogućava nam da dolazimo do znanja koja već postoje a koja bi nam olakšala rad.

Ako se bavimo istom temom kao neka druga organizacija, razmena iskustava može biti prečica i poslužiti nam kao putokaz kako da se i sami organizujemo i odakle da se informišemo i učimo. Takođe, obaveštenost je važna i zato što nam pomaže da sagledamo šta je ono po čemu smo jedinstveni. Ukoliko doživljavamo tematski slične organizacije isključivo kao konkureniju, moguće je da ćemo propustiti šansu da zajednički radimo u interesu krajnjih korisnika.

Znanja i materijali koje organizacije proizvode, mogu nam biti korisni u pojedinačnim aktivnostima. Ako prvi put realizujemo kampanju prikupljanja sredstava, branimo park, pravimo društveni centar ili zagovaramo promenu zakona, timovi koji već imaju iskustva u takvim i sličnim oblastima trebalo bi da budu naša prva adresa i podrška za smernice kako da na najefikasniji način ostvarimo svoj cilj.

Isto važi i za pojedince od kojih učimo. Kada možemo da mapiramo ljudе koji se razumeju u ono što nas interesuje, ne treba se libiti da pitamo za pomoć ili smernice. Možda ćemo naići na ljudе koji smatraju da su njihova znanja ekskluzivna, ali možda ćemo upoznati i osobu koja nas može pogurati napred jer veruje da tako doprinosi društvu u celini.

Kada steknemo iskustvo, ne smemo da zaboravimo kako je izgledao naš put i koliko je važno da se znanje prenosi.

Kako zajednica može da nas podrži?

Izgradnja mreže podrške

Negovanje odnosa sa zajednicom podrazumeva da s njom delimo informacije i novosti o našem radu, da osluškujemo šta nam njeni pripadnici sugerisu ili traže i da ih uključujemo i omogućavamo im da daju svoj doprinos.

Pogled sa strane koji stiže od dobromamerne i podržavajuće osobe može nam biti važan kako bismo s vremena na vreme zastali i razmislili o svom radu. Ukoliko naš kolektiv prolazi kroz period obeležen sukobima i napadima, unutar grupe se može razviti osećaj ugroženosti i s vremenom

možemo prestati da komuniciramo s okruženjem u želji da sačuvamo snagu. Dugoročno, zatvaranje u odnosu na okruženje i nespremnost da se čuje kritika, čini da gubimo iz vida svoju misiju i opstanak naše organizacije ili kolektiva postaje cilj sam sebi.

Prvi krug podrške čine ljudi koje bismo rado pozvali na komšijsku kafu čisto da čujemo njihove utiske. Komšijska kafa često je najneposredniji i najbolji način za pokretanje važnih razgovora i za stvaranje prostora da se ljudi van aktivizma priključe.

U kriznim situacijama podrška može biti ključna za nastavak rada. Primera za to je mnogo. Ukoliko nam preti izbacivanje iz prostora koji smo koristili, možemo pozvati lokalnu zajednicu na protest. Ukoliko nam je potrebna finansijska pomoć, organizovanje mreže stalnih donatora ili kampanje za jednokratno doniranje može nam pomoći da prevladamo krizu i obezbedimo uslove za kontinuirani rad. Novčane donacije i donacije u materijalu koje dobijamo od pravnih lica, pomažu da umanjimo troškove. Ako poznajemo rad partnerskih organizacija a nemamo obezbeđenu pravnu podršku unutar svoje, znaćemo kome da se obratimo ukoliko nam prete pravni procesi. Komunikacija s institucijama nam omogućava da koristimo javne prostore i unapređujemo javni interes.

Kada su odnosi s institucijama neprijateljski, medijski pritisak je jedan od alata za mobilizaciju zajednice oko cilja koji smo zacrtali. Medijska pokrivenost (na lokalnom i nacionalnom nivou)

važna je zbog širenja ideja koje zastupamo, kao i zbog pritiska javnosti u situacijama kada nam treba pomoći. Razvijanje mreža saradnika među novinarima, redovno slanje saopštenja i gostovanja u medijima čine da budemo prepoznati kao relevantni sagovornici na temu kojom se bavimo i na taj način dolazimo do šireg kruga ljudi.

Za razvijanje osećaja zajedničkog cilja i pripadnosti, važno je da s vremena na vreme proslavimo pobjede. Čak i kada su pobjede male, u neprijateljskoj atmosferi kakva često vlada u aktivizmu, zajedničko obeležavanje pobjeda omogućava da ne izgubimo iz vida korist koju društvo ima od našeg rada.

Traženje podrške za projekte od tradicionalnih donatora

Ukoliko su naša neformalna grupa ili kolektiv orijentisani ka tradicionalnim donatorima –

fondacijama, većim nevladinim organizacijama, međunarodnim organizacijama i sl. – važno je da na direktni i otvoreni način komuniciramo svoje potrebe. Odgovornosti koje imamo kao korisnici donacija, uvek su definisane ugovorima, ali novčana sredstva nisu dovoljan uslov za rast i/ili razvoj naše organizacije.

Resurs neophodan za rast organizacije može biti i znanje, koje se najčešće može dobiti u okviru trenerskih ili mentorskih sesija. Ukoliko znamo šta su potrebe pojedinačnih članova tima ili tima u celini, lakše ćemo preneti koje su to potrebe i prilagoditi proces učenja sebi.

Treba imati u vidu da nekada odbijanje da se učestvuje u dodatnim aktivnostima (mimo svog projekta), može da se shvati kao odraz dobrog planiranja unutar organizacije. Učestvovanje po automatizmu, onda kada procenjujemo da nam neka aktivnost suštinski ne koristi, čini da se stvori iluzija da je tako nešto korisno. Davanje iskrene povratne informacije utemeljene u realnosti omogućava da svi koji čine naš ekosistem unaprede svoj rad.

Neki od donatora su spremni da budu tačka oslonca u situacijama napada i kriza – kroz pružanje pravne podrške, savetovanje, učestvovanje na sastancima ili komunikaciju s javnošću. Korisno je raspitati se o iskustvima drugih organizacija kako bismo znali šta da očekujemo, ali je uvek neophodno pitati sve što nas zanima.

Priručnik za kreativni aktivizam

Izdavač

Fondacija „Jelena Šantić“
Vojvode Šupljikca 11a
11000 Beograd
www.fjs.org.rs

Za izdavača

mr Irina Ljubić

Uvodni tekst

mr Irina Ljubić

Autori priručnika

dr Nina Mihaljinac
Vladimir Radojičić
Mirjana Aković
Isidora Petrović

Dizajn i priprema

Aleksandar Stojanovski

Ilustracije

Ana Petrović

Lektura i korektura

Branislava Erak

Štampa

Alta Nova
Beograd

Tiraž

100 primeraka
Beograd, 2022.

Ovaj priručnik je finansijski podržao Fond braće Rockefeler
(Rockefellers Brothers Fund – RBF).
Mišljenja izražena u ovoj publikaciji ne predstavljaju stavove RBF-a.

